

Міністерство освіти і науки України  
Київський національний університет імені Тараса Шевченка  
Філософський факультет  
Кафедра політології

**РЕКОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ІДЕОЛОГІЇ КОНСЕРВАТИЗМУ В  
ПОЛІТИЧНІЙ ТЕОРІЇ РОДЖЕРА СКРУТОНА**

Кваліфікаційна робота  
Зі спеціальності **052** «Політологія»  
Освітнього рівня «Магістр»

Студента:  
ОР «Магістр»  
денної форми навчання  
Ковтуновича Віталія Ігоровича

Науковий керівник:  
Половко Олена Олексіївна  
кандидат політичних наук, доцент

Допущено до захисту:

Завідувач кафедри \_\_\_\_\_

Київ – 2020

## ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Теоретичні засади дослідження консерватизму.....	7
Розділ 2. Актуалізація консервативних цінностей в політичній теорії Р. Скрутона.....	28
Розділ 3. Консервативна критика ідей лівого політичного спектру Р. Скрутоном.....	49
Висновки.....	67
Список використаних джерел.....	71

## Вступ

**Актуальність теми дослідження** обумовлена кількома наступними причинами.

По-перше, необхідністю в українському політичному просторі дієвої ідеології, яка здатна була б визначати державну політику у протистоянні численним внутрішньополітичним та геополітичним викликам, з якими на даний момент стикається наша держава. Тому дослідження британського консерватизму у лиці його чільного представника Роджера Скрутона (якого називають найбільш досконалим консерватором з часів Едмунда Бьорка), який характеризується своїми традиціями та добре розробленою теорією, а також є важливою частиною британської політики, має на меті продемонструвати приклад ефективної ідеології державотворення для можливого його використання у конструюванні національної моделі суспільно-політичного розвитку. Адже нещодавні приклади політик “тетчеризму” та “рейганоміки” засвідчують успішність застосування консерватизму в якості принципу державної політики та управління та його здатність впоратися як з культурно-ціннісною, так і з економічною кризами. Тим паче, в історії України відомі успішні теоретичні та практичні консервативні проекти.

По-друге, зростанням підтримки та впливу консервативних партій різного гатунку в світі, що пояснюється різними причинами, насамперед нездатністю правлячої еліти Європейського Союзу впоратися з викликами глобалізації, міграційною кризою, релігійним тероризмом, провалом політики мультикультуралізму. Так, найвідомішими правлячими консервативними партіями в європейських країнах є Фідес – Угорський громадянський союз, Право і справедливість в Польщі, Консервативна партія Великої Британії. Іншою причиною зростання впливу консерватизму називають домінування ліволіберального політичного дискурсу в освітній, науковій, культурній сферах суспільного життя. Для підтвердження останньої думки варто згадати про проведений у жовтні 2018 року експеримент трьох американських дослідників – Джеймса Ліндсі, Гелен Плакроуз і Пітера Богосяна, які

надсилали під вигаданими іменами до різноманітних наукових видань статті абсурдного змісту на політично чутливі теми – соціальна та расова дискримінації, феміністична ідеологія, сексуальна орієнтація тощо. Окремі роботи дослідників було прорецензовано та прийнято до друку в авторитетних наукових виданнях. Експеримент став наочною демонстрацією того факту, що соціальні та гуманітарні науки в західних університетах перебувають під сильним впливом ідеологічних штампів, що загрожує об'єктивній науковій істині.

В такій кризовій ситуації консерватизм розглядається як одна з альтернатив існуючій політиці. Так, 7 жовтня 2017 року провідні європейські мислителі консервативного спрямування підписали Паризьку декларацію, в якій піддали критиці сучасну європейську політику. Автори критикують так звану “фальшиву Європу” за жорстке нормативне регулювання в межах ЄС, “лібертаріанський гедонізм”, міграційну політику, що ставить під загрозу європейську ідентичність, “експертократію”, що призводить до обмеження свободи слова, уникнення гострих політичних дискусій і т. д. Повернення до “справжньої Європи”, на думку авторів документу, потребує відродження національної єдності та солідарності, повернення до християнської та класичної традицій Греції та Риму, відновлення соціальних та культурних ієрархій, реформування освіти та повернення до високих культурних стандартів, повернення економіці соціального виміру тощо. Одним з авторів вказаної декларації був британський філософ Роджер Скрутон, тому дослідження його політичних поглядів допоможе пролити світло на особливості сучасної консервативної ідеології та детально ознайомитися зі структурованою політичною теорією сучасного консерватизму.

І, по-третє, актуальність обумовлена відсутністю в українській політичній науці будь-яких досліджень політичних поглядів Р. Скрутона, за винятком окремих статей, що стосуються ідеології консерватизму в цілому, де в загальних рисах згадуються його ідеї. В Україні перекладено три уривки робіт цього філософа на консервативну тематику, які розміщені в книзі

“Консерватизм. Антологія”. Це “Лібералізм versus консерватизм”, “Консервативне сумління” та “Авторитет, відданість, традиція”. Відомою українському читачеві є також праця Р. Скрутона, що стосується історії філософії, це “Коротка історія новітньої філософії. Від Декарта до Вітгенштайна”. Тому дослідження консервативних політичних поглядів Р. Скрутона допоможе розширити наявний обсяг наукових знань щодо інтелектуальної спадщини даного філософа.

**Метою дослідження** є з’ясування змісту сучасної ідеології консерватизму у політичній теорії Роджера Скрутона.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення наступних **завдань дослідження**:

- 1) охарактеризувати теоретичні засади дослідження консерватизму, акцентувати увагу на британському консерватизмі, представником якого є Роджер Скрутон;
- 2) з’ясувати місце та роль консервативних політичних цінностей у теорії Роджера Скрутона;
- 3) розглянути аргументи, що лежать в основі критичного ставлення Роджера Скрутона до ідей лівого політичного спектру.

**Об’єктом дослідження** є консервативна ідеологія.

**Предметом дослідження** виступає реконцептуалізація ідеології консерватизму у політичній концепції Роджера Скрутона.

Роботу виконано на засадах комплексного підходу до застосування **методів дослідження**. Використано такі основні методи:

- 1) системний, який дозволив розглянути консерватизм у якості цілісного об’єкту;
- 2) структурно-функціональний, за допомогою якого в об’єкті виокремлено складові, з’ясовано особливості їх функціонування та зв’язки між ними;

3) порівняльний, що допоміг здійснити співвідношення між ідеями правого та лівого політичних спектрів та аргументувати критичну позицію Роджера Скрутона по відношенню до ідей лівого політичного спектру;

4) історичний, що надав змогу дослідити генезис британського консерватизму та виявити основні тенденції його розвитку.

**Структуру роботи** складають вступ, три розділи, висновки і список використаних джерел, що містить 73 найменування на 8 сторінках. Загальний обсяг роботи – 78 сторінок.

## Розділ 1. Теоретичні засади дослідження консерватизму

В українській політологічній науці питання консерватизму загалом та британського консерватизму зокрема залишається мало дослідженим. Зазвичай консерватизм українськими вченими аналізується в контексті дослідження ідеології, не беручи до уваги тих досліджень, які стосуються особливостей українського консерватизму. До такого типу робіт відносяться дослідження В. Єрмоленка, Т. Лютого, Е. Кучменко, В. Слободяна, М. Гордієнка, Т. Бевз. Щодо дослідження консервативної ідеології у політичній концепції Р. Скрутона, то, як уже було зазначено, на українську мову перекладено лише окремі роботи філософа, які розміщені у книзі “Консерватизм. Антологія”, спеціальних досліджень з даного приводу немає. Окремі аспекти консервативних поглядів Р. Скрутона висвітлені у статтях А. Мельника (аналіз публіцистичного доробку Р. Скрутона), Е. Юрченка (аналіз філософії сучасного традиціоналізму, в загальних рисах згадано окремі ідеї Р. Скрутона), Е. Кучменко (аналіз історичної еволюції сучасного консерватизму, згадуються визначення консерватизму Р. Скрутоном). В рамках даного дослідження використано такі ключові праці Р. Скрутона: “Значення консерватизму”, “Дурні, шахраї та провокатори: мислителі нових лівих”, “Як бути консерватором” та ряд наукових і публіцистичних статей. Окрім згаданих українських дослідників, питання ідеології, історичної еволюції консерватизму, його типології та ідейної сутності вивчалось на основі наукових робіт Е. Хейвуда, С. Гантінгтона, Л. Кияниці, О. Руткевича, К. Гаджиєва, К. Робіна, О. Соловйова, Г. Мусіхіна та ін. Під час розгляду питання розвитку британського консерватизму, його характерних рис та особливостей використані наукові роботи Р. Кірка, К. Гаррісона, Н. Кручініної, Т. Алексєєвої, С. Шеїна, Р. Гейтона та ін.

Саме поняття консерватизму в науковій літературі є доволі полісемантичним. Його розглядають і як світоглядну позицію, і як сукупність ідейно-політичних течій та програм, і як різновид політичної ідеології. Дані

визначення поєднує акцент на охороні традицій суспільного розвитку та порядку, відтворенні встановлених цінностей, зміцненні тих соціально-економічних, політичних інститутів, які утворилися в соціумі внаслідок розвитку та втілення історичного досвіду поколінь. Американський вчений С. Гантінгтон виокремлює три основні підходи до визначення сутності консерватизму: 1) “автономний” – розглядає консерватизм в якості психологічної орієнтації, що є незалежною від конкретних обставин; 2) “ситуативний” – консерватизм розуміється як ідеологія, що виступає за збереження існуючого суспільного устрою та порядку; 3) “аристократичний” – в цьому контексті консерватизм розглядається як реакція на буржуазну революцію [4, с. 86].

В даній роботі консерватизм трактується як ідеологія з чітко вираженими принципами та цінностями, ставленням до держави та суспільного порядку. Філософський енциклопедичний словник визначає політичну ідеологію як “сукупність взаємопов’язаних ідей, символів та переконань, призначених об’єднувати людей задля спільних політичних цілей та дій” [43, с. 240]. Застосування терміну “ідеологія” по відношенню до системи консервативних політичних поглядів Роджера Скрутона пояснюється багаторівневим функціонуванням політичної ідеології. Так, О. Соловйов у роботі “Політологія: політична теорія, політичні технології” виокремлює наступні рівні функціонування політичної ідеології: 1) теоретико-концептуальний, на якому формуються основні положення, що розкривають цінності та ідеали певного класу (нації, держави) чи прихильників визначеної цілі політичного розвитку. Це рівень політичної філософії групи, що виражає основні ціннісно-сміслові орієнтири її розвитку; 2) програмно-політичний, на якому соціально-філософські принципи та ідеали переводяться в програми, лозунги та вимоги політичної еліти; 3) актуалізований, який характеризує ступінь засвоєння громадянами цілей та принципів певної ідеології, міру їх втілення на практиці [42, с. 304-305]. Ідеї Р. Скрутона щодо консерватизму

відповідають теоретико-концептуальному рівню функціонування політичної ідеології. Перейдемо до з'ясування сутності консерватизму, його різновидів та історичних етапів розвитку.

Е. Хейвуд у роботі “Політичні ідеології. Вступ” зазначає, що консерватизм значно варіюється залежно від існуючих традицій та національної культури. До прикладу, британський консерватизм, що сформувався на ідеях Е. Бьорка, захищає не сліпий опір змінам, а радше розсудливе бажання “змінювати, щоб зберігати”. В XIX ст. британські консерватори захищали політичний та соціальний порядок, що вже зазнав глибоких змін в результаті Славної революції. Подібні прагматичні принципи вплинули на особливості консервативних партій, що виникли в країнах Британської Співдружності. Так, Консервативна партія Канади прийняла назву Прогресивно-консервативної для того, аби дистанціюватися від реакційних ідей. В свою чергу, в континентальній Європі розвинулась більш авторитарна форма консерватизму, що захищала монархію та самодержавні цінності. Лише після Другої світової війни християнсько-демократичні партії, зокрема в Німеччині та Італії, повністю прийняли принципи політичної демократії та соціальних реформ. В країнах Африки, Азії та Латинської Америки розвинулися політичні рухи, які прагнули протистояти змінам та зберегти традиційні способи життя, але вони рідко застосовували консервативні аргументи та цінності. Винятком може слугувати Ліберально-демократична партія Японії, сформована в 1955 р. Партія виступає як за підтримку приватного сектору, так і за збереження традиційних японських цінностей та звичаїв [55, р. 57].

Чимало дослідників трактують консерватизм як негативну філософію, що вирізняється опором до змін та інстинктивним захистом статусу-кво. Інші ж визначають консерватизм як позицію здорового глузду, що не сприймає будь-які “ізми” ідеології, наголошують на пріоритеті історії та досвіду, а не раціоналістичних принципів та постулатів. Останнє дає підстави зображувати

консерваторів в якості безпринципних захисників пануючого класу та еліти. Згаданий нами британський дослідник Е. Хейвуд не схильний трактувати консерватизм як прагматизм чи опортунізм. Він вважає, що консерватизм базується на особливому наборі політичних поглядів на людину та суспільстві та на важливості характерного набору політичних цінностей, отже, є ідеологією. Ключовими поняттями, що характеризують дану ідеологію є традиція, людська недосконалість, органічне суспільство, ієрархія та влада, приватна власність [55, р. 58].

Сучасний український філософ Тарас Лютий у роботі “Ідеологія: матриця ілюзій, дискурсів і влади”, даючи визначення консерватизму, зазначає, що дана ідеологія має доволі розмите значення, однак, також наголошує на тому, що вона не є звичайним прагматизмом та опортунізмом, адже містить доволі чітко визначені принципи, серед яких: пріоритет традиції як однієї з форм вираження суспільної та індивідуальної ідентичностей; посилення на релігію та божественне право; визнання факту людської недосконалості, з якого випливає недовіра до будь-яких теорій про ідеальні форми суспільної організації; погляд на суспільство як на живий організм, яке утворюється не на основі договору, а у природний спосіб, таким же органічним є і ставлення до суспільних інститутів, ієрархії та влади [29, с. 18-20].

Цікавим є погляд на консерватизм автора праці “Реакційний дух. Консерватизм від Едмунда Бьорка до Сари Пейлін” К. Робіна, американського політолога ліберальних політичних поглядів. К. Робін зазначає, що в процесі свого розвитку “консерватизм був рухом неухильних та неспинних змін, що характеризувалися ідеологічним авантюризмом та готовністю йти на ризик, з войовничою поставою та популістськими манерами, дружнім до парвеню та повстанців, аутсайдерів та новачків”. Характерною рисою, яка, на його думку, об’єднує консервативні рухи є реакція. Він зазначає, що “реакційний імператив” консерваторів розвивався в двох основних напрямках: 1) в напрямі критики та перебудови старого порядку; 2) в напрямі засвоєння ідей та тактики

революції та реформи, проти яких він виступає. Основними рисами, які на думку К. Робіна, характеризують консерватизм є: антипатія та презирство до старого порядку, захоплення тою ж революцією, використання сили політичної діяльності та могутності мас, опора на аутсайдерів [35, с. 86-103]. Ми вважаємо подібне трактування консерватизму неповним та певною мірою заангажованим, зведення консерватизму виключно до реакції нічого не говорить про його витоки, принципи та ціннісні установки.

А от у праці “Що таке консерватизм?” автор О. Руткевич головну увагу зосереджує на трактуванні сутності та цінностей консерватизму. Головними консервативними політичними цінностями, на його думку, є: орієнтація на спільне благо, соціальна ієрархія, соціальний порядок та дисципліна, конструктивний підхід до традиції, органічне бачення минулого, турбота про культурну ідентичність, виховання громадянських чеснот, християнський гуманізм, ідеал меритократії, зрівняння повноважень центру та провінції, історичним зразком у політичному плані виступає давньоримська республіка [36].

Сам Р. Скрутон у статті “Чому набагато важче думати як консерватор” пояснює складнощі у визначенні філософії та політичної доктрини консерватизму несприйняттям консерваторами абстрактних ідеалів, зокрема рівності та свободи, що лежать в основі привабливих теорій соціалізму та лібералізму. Будь-який консерватор відштовхується від конкретної ситуації, тому всі суперечки навколо закону, свободи та справедливості він розглядає у контексті певної історичної та сучасної спільноти. Коли йде мова про свободу чи рівність, виникає запитання, хто, яка група людей буде більш рівною, чи більш вільною. Оскільки абстрактної відповіді на дане запитання немає, то для консерватора надважливим є питання ідентичності. Уряди обираються конкретними людьми в конкретному місці і мають справу з конкретними людськими потребами. Без принципу “конкретні люди в конкретному місці” будь-які політичні принципи не мають сенсу, не знайдеться жодної спільноти,

яка буде зацікавлена в їх дотриманні. Саме тому консерватори постійно наголошують на захисті країни, підтриманні національних кордонів та єдності нації [73].

Р. Скрутон вважає, що консерватизм ґрунтується на двох головних аксіомах:

1) наявність багатоманіття форм консервативної політики обумовлена відсутністю універсального ідеалу, у зв'язку з чим при здійсненні консервативної політики перевага надається конкретно-історичним, перевіреним практикам, а не абстрактним принципам;

2) в основі політичної діяльності громадян лежать їхні власні концепції соціальної природи. Мається на увазі культурний детермінізм, на підставі якого розуміння людиною власної соціальної природи обумовлене не індивідуальною волею чи суспільним договором, а звичаями та традиціями певного суспільного утворення [37, с. 629-630].

К. Гаджиев у статті “Консерватизм у сучасному світі: криза чи відродження?”, говорячи про сучасний консерватизм, виокремлює такі його варіанти, як неоконсерватизм, “нові праві”, традиціоналістський чи патерналістський консерватизм. При цьому він підкреслює, що через тотожність поглядів неоконсерваторів та “нових правих” на ряд питань соціально-економічного характеру та роль в цьому держави їх об'єднують в так звану радикалістську течію консерватизму. Відмінності між неоконсерваторами та “новими правими” лежать не стільки в площині вихідних принципів, скільки в ступені наголосу, концентрації уваги на тих чи інших їх аспектах. Їм притаманні апеляція до принципів вільного ринку та вільної конкуренції, критика державного втручання, “держави загального добробуту”, соціальних реформ, акцент на соціокультурних та релігійних проблемах тощо. Для традиціоналістського чи патерналістського

консерватизму характерний більший, ніж для неоконсерваторів чи “нових правих” наголос на традицію, що тісно прив’язна до релігії [8, с. 63-67].

В роботі “Історія політичної думки: консерватизм” наведена типологія з виокремленням трьох головних різновидів консерватизму: 1) традиціоналізм – вид консерватизму, представники якого роблять наголос на необхідності збереження соціальних порядків, дотриманні моральних традицій, що належать до ринкової економіки (Е. Бьорк, Ж. де Местр, Л. де Бональд); 2) лібертаризм – представники якого відрізняються прихильністю ідеям крайнього антиетатизму, необмеженій свободі людини. Теоретики цього напрямку (Ф. Гаск) вважають, що права людини домінують над інтересами колективу, державне втручання в економіку є неприпустимим; 3) неоконсерватизм – за багатьма позиціями близький до неолібералізму, з якого ним була запозичена ідея суспільного розвитку, історичної, соціальної та політичної активності людини, демократизації політики і соціальних відносин [17, с. 18-19].

Враховуючи подібні невизначеності, кращою, на наш погляд, є типологія К. Біденкопфа, який виокремлює два типи консерватизму – ціннісний та структурний. Ціннісний ґрунтується на переконанні, згідно з яким метою суспільства виступає збереження та втілення основних цінностей, таких як громадянська та людська гідність, свобода слова, політичний та ідейний плюралізм, правова держава. Структурний виходить з припущення, що стабільність суспільства забезпечується не збереженням цінностей, а суспільними структурами.

Коротко зупинимось на основних етапах розвитку консервативної ідеології. Зазвичай виокремлюють наступні етапи:

- 1) кінець XVIII – перша половина XIX ст.: безпосередньо асоціюється з поглядами Е. Бьорка, Ж. де Местра, Л. де Бональда. Консерватизм на цьому етапі називається традиціоналістським. Його основними

рисами є традиціоналізм, моральний абсолютизм, політичний реалізм, меритократія, прихильність монархічній формі правління, сімейним та релігійним цінностям;

- 2) 40-і рр. XIX ст. – 1945 р.: на цьому етапі розвиток консервативної ідеології характеризується розширенням консерваторами своєї соціальної та регіональної бази, формуванням власних загальнонаціональних партій, масштабною ідейно-організаційною роботою щодо адаптації своїх поглядів до нагальних суспільно-політичних реалій;
- 3) 1945 р. – середина 60-х рр. XX ст.: відмітними рисами цього етапу є розширення консерваторами соціальної бази, орієнтація на робітничий клас, клас фермерів та середній клас, прийняття широкої програми демократичних перетворень, механізмів державно-регульованої економіки;
- 4) кінець 70-х рр. XX – початок XXI ст.: характеризується виникнення неоконсерватизму, що обумовлено необхідністю здійснення кардинальних заходів по боротьбі з економічними кризами 1974-1975 та 1980-1982 рр. Знайшов своє втілення в політиці “тетчеризму” та “рейганоміки”, яким властиве зменшення податків на прибутки великих корпорацій, скорочення соціальних програм, жорстка політика по відношенню до профспілкового руху, приватизація державних підприємств;
- 5) іменується консерватизмом епохи глобалізації, оскільки пов’язаний з поширенням глобальних проблем (демографічної, екологічної, бідності, міжнародного тероризму, імміграційної тощо). Характеризується зосередженням на формуванні соціально зорієнтованої повістки дня, концентрацією на підвищенні повсякденного рівня життя свого електорату, зменшенні інфляції, створенні нових робочих місць, протидії глобальній економічній кризі 2008-2009 рр. тощо [23, с. 32-37].

Термін “консерватизм” вперше було вжито Франсуа-Рене де Шатобріаном у 1820 р. у журналі “La Conservateur”, основними темами публікацій якого були ідеї реставрації монархії та підкреслення важливої ролі церкви. Незважаючи на цей факт, консервативні ідеї почали формуватися значно раніше, а батьківщиною консервативної ідеології вважається Велика Британія. Враховуючи тему нашої роботи, вважаємо за доцільне детальніше зупинитися на дослідженні британського консерватизму.

Н. Кручініна у роботі “Британські політичні традиції: лібералізм, консерватизм, соціалізм”, посилаючись на британську енциклопедію, визначає консерватизм як політичну доктрину, що надає особливого значення традиційним цінностям, інститутам та вкоріненій практиці, що склалися в ході історичного процесу. Консерватизм як ідейно-політична течія виникає як відповідь на Просвітництво та Французьку революцію кінця XVIII ст. Попередником англійського консерватизму є партія торі, яка виникла у 70-ті рр. XVII ст. під керівництвом Томаса Осборна, лорда Денбі під час боротьби за позбавлення прав на престол принца Якова, який був католиком. Оскільки торі вважали своїм обов’язком покірність королю та були прихильниками традиційної системи успадкування престолу, тобто вважали, що король успадковує престол та править за волею Бога, то в цій боротьбі вони підтримали Карла II та його брата Якова. Проте більшість торі були твердими англіканцями і коли Яків II, ставши королем, намагався відновити в Англії католицизм, торі виступили проти цього та підтримали запрошення на престол Вільгельма Оранського.

Одним із перших ідейних попередників консерватизму вважається знаменитий лідер партії торі Генрі Сент-Джон лорд Болінгброк. Його політичні погляди викладені у працях “Ідея про короля-патріота” та “Філософські дослідження”. Дані праці відзначаються скептичним ставленням до можливості реалізувати абстрактні ідеї в конкретній політичній практиці. Лорд Болінгброк вважав англійську конституцію вдалим варіантом політичної

моделі, адже вона відображає конкретний політичний досвід, а не певну абстракту теорію. Англійські права і свободи також є результатом не абстрактних політичних теорій чи будь-якого суспільного договору, а відображають історичний досвід англійців. Лорд Болінгброк підкреслював, що людина не є абстрактною одиницею, вона перш за все член соціуму, чий інтереси невіддільні від інтересів його сім'ї, групи тощо [25, с. 80].

Виокремлення консерватизму як окремої політичної ідеології відбулося на межі XVIII-XIX ст. Саме в цей час у 1790 р. виходить праця Е. Бьорка “Розмірковування про революцію у Франції”, де у вигляді відповіді на Французьку революцію та на реалізацію ідеалів Просвітництва сформульовано ключові теоретичні принципи консерватизму. Книга стала своєрідним маніфестом європейського консерватизму. Політична теорія Е. Бьорка базується на трьох основних принципах: історії, інтерпретації суспільства та спадковості. Британський філософ є апологетом так званої органічної теорії суспільства, згідно з якою суспільство є історичним продуктом, результатом повільного, природного розвитку. Суспільство – це організм, який впорядкований та органічний за своєю природою. Чимало дослідників вважають, що органіцизм – одна з найважливіших рис, що імпліцитно притаманна консерватизму як ідейно-політичній течії [1, с. 202].

Цікавим є антропологічне підґрунтя консерватизму. На відміну від лібералів, які розглядають людину в якості раціонального суб'єкта, консерватори вважають, що людина раціональна лише інколи, а її розум підкорений пристрастям та звичкам. Людське життя лише невеликою мірою залежить від раціональності, головним чином воно визначається існуючими умовами, досвідом та бажанням вчиняти так чи інакше. Саме твердженням про природну людську недосконалість, її моральну нестійкість, на думку Е. Бьорка, пояснюється необхідність дисциплінованого впливу впорядкованого суспільства на людину. Саме тому традиція як зібрана історія звичаїв та людської мудрості ставилася Е. Бьорком вище розуму. Тільки спадковість,

успадкування колективного та індивідуального минулого є головними стабілізуючими факторами в суспільстві. Гарним прикладом втілення традиції є англійська конституція, що витримала перевірку часом. Включаючи в себе різні системи стримувань і противаг, конституція створила збалансовану конструкцію постійної рівноваги сил, вдало поєднуючи в собі принципи свободи та порядку. Саму свободу Е. Бьорк вважав продуктом соціального устрою та дисципліни, тому свобода та встановлені обмеження нероздільно пов'язані. Свобода, як і права людини можуть бути забезпечені лише в умовах добре організованого громадянського суспільства.

Е. Бьорк є автором концепцій “природної аристократії” та “природної нерівності”. “Природна аристократія” є аристократією здібностей, до неї Е. Бьорк зараховував землевласників, підприємців, юристів та вчених. Завдання “природної аристократії” – збереження порядку та свобод і протидія анархії та тиранії. Концепція “природної нерівності” витікає з факту ієрархічності суспільства. Ієрархічність суспільства є природною тому, що в повсякденному житті людина сприймає себе членом великої кількості малих та великих соціальних груп і вибудовує своє життя у відповідності з груповими традиціями та інтересами [25, с. 85-86].

Вагоме місце у праці “Розмірковування про революцію у Франції” належить релігії. Е. Бьорк, як і пізніше Ж. де Местр, найбільш непримиренно ставилися до антирелігійного запалу революціонерів. При цьому Е. Бьорк не був релігійним фанатиком, він виступав за релігійну терпимість, отже, за громадянське встановлення релігії. З його точки зору, організована релігія є найважливішою силою, що підтримує громадянський порядок та підтверджує легітимність правління. Руйнування ж церкви веде до тиранії, тому що одночасно знищується і традиційна мораль, що підтримує порядок. Ідеалом для Е. Бьорка слугувала англійська система церковного устрою [1, с. 209]. Про роль релігії у системі сучасної консервативної ідеології детальніше мова буде йти у другому розділі.

Ідеї Е. Бьорка про органічний розвиток суспільства, його ієрархічність, необхідність держави в якості гаранта суспільної свободи, непорушність цінностей традиції, релігії, свободи та рівності перед законом склали ядро консервативної ідеології та стали невід'ємною частиною консервативних політичних програм.

Американський вчений С. Хантінгтон, спираючись на ідеї Е. Бьорка, виокремив наступні характеристики традиції британського консерватизму: 1) людина за своєю суттю є релігійною істотою, тому релігія складає основу громадянського суспільства; 2) суспільство є природним, органічним продуктом повільного історичного розвитку, а існуючі інститути втілюють мудрість попередніх поколінь; 3) людина є істотою ірраціональною та раціональною водночас, людський досвід та звички превалюють над метафізичними абстракціями; 4) суспільство є важливішим за індивіда, зло витікає з людської природи, а не з конкретних соціальних інститутів; 5) люди не є рівними, диференціація, ієрархія та лідерство є невід'ємними складовими будь-якого громадянського суспільства; 6) перевага надається існуючій формі правління перед будь-яким невиконаним абстрактним проектом [9, с. 124].

Першим напрямом консерватизму, що з'явився після Е. Бьорка, був романтичний консерватизм. Консерватори-романтики захищали християнські цінності, ідеалізували минуле, зокрема Середньовіччя з його традиціями лицарства та героїзму. Минуле зображувалося як втілення суспільної стабільності та гармонійних відносин між різними соціальними групами. Головним чином романтичний консерватизм знайшов своє відображення в літературі та публіцистиці. Це твори Вальтера Скотта, Вільяма Теккерея, Джейн Остін, англійських поетів “озерної школи” – Вільяма Вордсворта, Роберта Сауті, Семюеля Колріджа. Саме останні створили та закріпили в суспільній свідомості ідилічний образ “доброї старої Англії”, критикували сучасне фабричне суспільство з його соціальними контрастами. Семюель Колрідж відомий також і своїми теоретичними працями “Дві світські

проповіді” та “Про організацію церкви і держави”, де він продовжував ідеї Е. Бьорка про недосконалість людської природи, критикував умоглядні раціоналістичні проекти просвітників та утилітаристів, розробив концепцію патерналізму, що передбачала соціальну відповідальність аристократії та церкви, виступав за баланс інтересів землевласників, торгових і підприємницьких кіл і церкви. Представники романтичного консерватизму не створили конкретної політичної програми, проте виразили громадську реакцію на нові суспільні явища.

Визначний внесок в теорію та практику консерватизму у Великій Британії здійснив Бенджамін Дізраелі, теоретик соціального торизму, розробник концепції торійської демократії, автор ідеї національної партії. Б. Дізраелі розвинув основні принципи своєї політичної філософії у романах “Сібіл” і “Конінгсбі”, де наголосив на важливості принципу соціальної відповідальності, на противагу крайньому індивідуалізму, що тоді домінував у середовищі політичного істеблішменту. Політик намагався звернути увагу на небезпеку для Британії бути розділеною на “дві нації: багатих і бідних”. Він апелював до моральних цінностей, стверджуючи, що багатство та привілеї зумовлюють соціальні зобов’язання, особливо відповідальність перед бідними та менш забезпеченими верствами суспільства. Охоронцем національних традицій Дізраелі вважав патріархальну землевласницьку аристократію, підтримував “органічну теорію суспільства”, критикував утилітаризм. У своїх програмних промовах Дізраелі підкреслював, що “Консервативна партія не є противником нововведень, навпаки, вона є прихильником реформ, але реформ, які захищають англійську конституцію, звичаї та традиції, а не абстрактні принципи і загальні теорії” [25, с. 105].

Концепція торійської демократії Б. Дізраелі базувалася на трьох основних принципах: патріотизм, імперіалізм та соціальний реформізм. Назві та подальшому розвитку концепція була зобов’язана лорду Рендольфу Черчиллю, який в епоху розширення політичної демократії підкреслював

необхідність для традиційних інститутів (монархії, Палаті лордів та церкві) заручитися ширшою базою соціальної підтримки. Цієї мети можна було досягти, вигравши голоси робітничого класу для Консервативної партії, шляхом проведення політики соціального реформізму Б. Дізраелі. Адже саме Дізраелі був відповідальний за виборчу реформу 1867 р., що розширила право голосу представникам робітничого класу, та за соціальні реформи, що вдосконалили житлові умови та гігієну [55, р. 70]. Про ідею національної партії, що заклала основи консерватизму “однієї нації”, детальніше мова буде йти пізніше.

Подальший період розвитку консерватизму у Великій Британії характеризується більшою мірою акцептуванням ним ліберальних та соціалістичних ідей. Так, один із чільних теоретиків консерватизму Х'ю Сесіл у праці “Консерватизм”, намагаючись примирити прогресистські та традиціоналістські ідеї, повністю підтримував ідею соціальної політики держави, виступав за надання державної допомоги соціально незахищеним категоріям населення та підтримку профспілок. Зрушення “вліво” характерні і для практичної консервативної політики. Економічні труднощі та соціальні проблеми міжвоєнних років, поразка на парламентських виборах 1945 р. стали причинами реформування партійної ідеології. В результаті в 1947 р. була прийнята Промислова хартія, де консерватори визнали всі соціально-економічні реформи лейбористського уряду, зокрема націоналізацію промисловості, принципи планування економіки, систему соціального забезпечення, всезагальну зайнятість.

Цей тренд в історії консервативної думки та консервативної політики 20-60-х рр. ХХ ст., відзначений включенням елементів колективізму та лібералізму, отримав назву нового консерватизму. Відомий навіть феномен під назвою “басткеллістський консенсус” (назва “басткеллізм” виникла після публікації статті в журналі “Економіст”, в якій було використано поєднання прізвищ двох політиків – лейбориста Х'ю Гейсткелла та консерватора Річарда

Батлера через схожість їх соціально-економічної політики). Однак, подібна політика поєднання консервативних та лейбористських елементів не змогла впоратися з економічною кризою 70-х рр. ХХ ст., тому зазнала краху.

В 70-80-х рр. ХХ ст. консерватизм переживав своє відродження, розпочалася так звана “консервативна хвиля”. Вчені виокремлюють такі головні причини цього явища:

- 1) серйозні соціально-економічні зміни, викликані НТР, і формування державно-регульованої моделі економіки;
- 2) економічна криза 70-х рр., в якій посилилась криза державно-регульованої економіки та економічна криза, пов’язана з ростом цін на енергоносії;
- 3) різке розширення прав і свобод людини, рух молоді, національних та сексуальних меншин, порушення норм традиційної моралі [25, с. 118].

В рамках “консервативної хвилі” у Великій Британії виокремлюється напрям культурного консерватизму, представлений групою Солсбері (названа так на честь третього маркіза Солсбері – лідера Консервативної партії в 1881-1902 рр.). Основне завдання члени групи вбачали у формуванні розвиненої теоретичної основи консерватизму. Політична теорія групи Солсбері являє собою сучасний варіант культурного консерватизму, що мав традиції в англійській філософсько-політичній думці з часів романтиків початку ХІХ ст. Завданням культурного консерватизму є пояснення природної нерівності, що міститься в консервативних цінностях, а також легітимація практики певної культури. А реконструкція консервативних цінностей, що лежала в основі діяльності ідеологів групи, мала на меті “формування широкого консервативного консенсусу” в суспільстві, заклик до якого пролунав ще в 1834 р., а потім неодноразово повторювався Б. Дізраелі та іншими консервативними політиками [1, с. 225].

Теоретичний орган групи Солсбері – щоквартальний журнал “Солсбері рев’ю”. Головні праці групи – “Консервативні есе” (1979), “Значення консерватизму” (1980), “Від Декарта до Вітгенштайна” і “Політичні есе” (1981) та “Словник політичної думки” (1982). Автором останніх чотирьох робіт є Роджер Скрутон.

Прихильники культурного консерватизму виступають за відновлення класичної консервативної традиції. В якості одного з різновидів традиційного консерватизму культурний консерватизм акцентує особливу увагу на спадкоємності культури як найважливішої основи соціальної та політичної стабільності суспільства. Культурні консерватори наголошують на ключовій ролі різноманітних інститутів та практик, що включають спільну культуру, як посередників взаємовідносин між індивідами. Саме тому вони заперечують розуміння людини як автономного індивіда та наголошують на тому, що особистість не може бути вільною від існуючих в суспільстві усталених культурних практик, тому не можна говорити про абсолютну свободу особистості. На їх думку, індивідуальний досвід завжди спирається на досвід попередніх поколінь, тому головним завданням держави є збереження спільного культурного спадку та боротьба з тими факторами, які в цьому сенсі можуть підірвати “здоров’я” соціуму [18, с. 155].

В статті “Культурний консерватизм” Р. Кірк вважає, що найбільш вдале визначення культури, що використовується культурними консерваторами, дав Т. С. Еліот: “Під “культурою” я розумію насамперед те, що мають на увазі антропологи: образ життя певної групи людей, що спільно проживають в одному місці. Ця культура знаходить своє відображення в їх мистецтві, в соціальній системі, в їх звичаях та релігії. Проте все це, зібране разом, не є культурою, хоча ми часто вважаємо так для зручності. Всі ці поняття – лише складові частини, з яких складається анатомія культури, як і у випадку з тілом людини. Але подібно до того, як людина є щось більше, ніж зібрання різних частин його тіла, так і культура не обмежується лише видами мистецтва,

звичаями та релігійними віруваннями. Всі перераховані компоненти впливають одне на одного, і щоб зрозуміти частину, ви повинні зрозуміти ціле” [57]. Культурні консерватори, враховуючи те, що Т. С. Еліота вони зараховують до своїх ідейних попередників, використовують таке визначення культури.

Культурні консерватори наголошували, що в політичному плані культура втілюється у вигляді інститутів. Культура наділяє інститути сутністю, поза культурним контекстом інститути втрачають своє функціональне значення. І розуміння сутності інститутів можливе тільки в контексті, тобто в тому суспільстві, якому цей інститут належить. Звідси випливає, що не може існувати певного універсального інституту (наприклад, парламенту), що був би єдиним для всіх країн. Тому таке велике значення культурні консерватори надають своєрідності національної культури.

Результатом “консервативної хвилі” в сфері практичної політики стала розробка нової концепції британського консерватизму, що отримала назву “тетчеризм”, чи неоконсерватизм. Окремі критики взагалі відмовляються відносити цей тип політики до консерватизму через сильний вплив ліберальних економічних ідей, зокрема монетаризму та “економіки пропозиції”. Однак, неоконсерватизм вирізнявся акцентом на традиційних консервативних соціальних цінностях. М. Тетчер активно використовувала морально-етичні аргументи, закликала до відродження соціальної активності та відповідальності особистості, апелювала до традиційного консерватизму англійців, традиційних “вікторіанських” цінностей – поваги до сім’ї та релігії, до закону та порядку, до працелюбності та бережливості [25, с. 120].

Як бачимо, британський консерватизм характеризується чималою кількістю напрямів, йому притаманний емпіризм, постійний аналіз політичної реальності, потяг найбільш повно і точно описати сферу політичного. Однією з причин даної ситуації є загальна прихильність консерваторів не до

абстрактних, позачасових цінностей, а до реально існуючих цінностей конкретного, в даному випадку, британського суспільства.

Британський журналіст Майкл Бініон, аналізуючи особливості британського консерватизму, наголошує на складності виокремлення ключових характеристик, які б вичерпним чином пояснювали консервативну позицію. Він зазначає, що консерватори Великої Британії поступово еволюціонували від партії, яка представляла інтереси аристократії, класу землевласників та англійської церкви до партії, яка почала представляти інтереси працедавців, середнього класу та підтримувати систему соціального забезпечення, національну систему охорони здоров'я, розвивати державну систему освіти, тобто партії, яка прийняла зміни та реформи, проведені лейбористами. Незважаючи на подібний стрімкий розвиток, британський консерватизм є цілісним явищем, його ключовими рисами М. Бініон називає прагматизм, визнання постійної необхідності еволюції у соціальній та етнічній структурах країни, незмінний захист верховенства права, захист індивідуального права на власність та підтримка традиційних цінностей [7].

Слід наголосити, що британський варіант консерватизму, що зазвичай визначається як торизм, довгий час слугував зразком для західноєвропейських держав. Консервативна партія як інституційне втілення британського консерватизму внаслідок ефективної адаптації та гнучкої реакції на політичні та соціально-економічні виклики змогла знаходитися при владі більшу частину XX ст. і виконувати роль провідного політичного актора. Під адаптацією розуміється в даному випадку пристосування консервативних ідейно-політичних сил, які зорієнтовані на збереження певних суспільних порядків, до нової реальності, що не передбачає зміни концептуальних основ консерватизму чи кардинальних ідейно-політичних та організаційних зрушень [46, с. 31].

На даний момент в Консервативній партії виокремлюють дві основні тенденції, які можна охарактеризувати як ліберальну (консерватори “одної

нації”) та традиціоналістську (тетчеристи). Вони виступають в якості ідейного та політичного ресурсу для розвитку партії. Джерелом класифікації слугують відмінності у трактуванні таких основних проблем, як: євроінтеграція, роль держави в економіці, моральні питання.

Концепція “одної нації”, автором якої є згаданий нами Бенджамін Дізраелі, була зорієнтована на широкі соціальні реформи з метою покращити умови життя малозабезпечених верств населення. Подібна політика виходила з електоральних міркувань та була покликана заручитися підтримкою представників робочого класу. Власне, сама орієнтація на превентивні політичні реформи та компроміс як засіб досягнення політичних цілей є головними рисами, які характеризують цей тип консерватизму [46, с. 35].

Традиціоналістський варіант консерватизму у Великій Британії представлений тетчеризмом, політикою, що призвела до розриву “басткеллістського консенсусу”. В ідеологічному плані тетчеризм являв собою поєднання індивідуалістичних (в економічному плані) та традиціоналістичних (в моральному-духовному плані) елементів. Це: свобода ринку, культивування “вікторіанських” цінностей в моральних питаннях, верховенство суверенітету парламенту в сфері внутрішньої політики та національного суверенітету в сфері зовнішньої.

Іншим різновидом британського консерватизму, що, як правило, не мав свого організаційного вираження є екстремістський консерватизм. Він характеризується своєю спорідненістю з правим радикалізмом у методах мобілізації соціальної бази, пропаганді національного консенсусу на основі націоналістичних елементів. Відмітною рисою консерваторів-екстремістів є їх близькість до правлячої еліти. Своєрідною версією екстремістського консерватизму є Партія незалежності Сполученого Королівства, одна з правих популістських партій, що набула популярності на основі актуалізації проблем євроінтеграції та імміграції [46, с. 39]. Після позитивного результату

референдуму про членство Великої Британії в Європейському Союзі діяльність партії пішла на спад.

Згадана нами Н. Кручініна зазначає, що система базових принципів сучасного британського консерватизму мало чим відрізняється від того, що було сформульовано Е. Бьорком. До цієї системи вона зараховує наступні принципи:

- недосконалість природи людини, людині притаманна нерозумність та гріховність навіть тоді, коли вона зовнішньо цивілізована;
- людський розум є обмеженим, тому для існування людському суспільству необхідні універсальні моральні цінності;
- прогрес не обов'язково несе людству добре, тому не може вважатися самоціллю та абсолютною цінністю;
- фізична та розумова нерівність людей є природньою, ліквідувати її жодними засобами неможливо;
- ієрархічність іманентно притаманна суспільству;
- більшість потенційно схильна до тиранії, тому правління більшості не є кращою формою політичного устрою, бажане розосередження та збалансування політичної влади;
- приватна власність грає в суспільстві найважливішу роль гаранта особистої свободи та приватної власності [25, с. 121-122].

Таким чином, в даному розділі проаналізовано головні визначення консерватизму, типології та історичну еволюцію. Особливу увагу зосереджено на британському консерватизмі. З'ясовано, що складність у визначенні сутнісних особливостей консерватизму зумовлена його апелюванням до конкретного історичного досвіду, домінуванням принципу “конкретні люди в конкретному місці”. Цим пояснюється й існуюча поліваріативність консерватизму. Визначено, що теоретичні підвалини консерватизму як

ідеології були закладені Е. Бьорком. Проаналізовано еволюцію британського консерватизму та виокремлено такі основні його різновиди, як романтичний консерватизм, консерватизм “однієї нації”, “новий консерватизм”, культурний консерватизм та неоконсерватизм. З’ясовано, що в межах сучасного британського консерватизму виокремлюють традиціоналістську, ліберальну та екстремістську тенденції. Остання не має організаційного вираження. Визначено, що, незважаючи на гнучкість та адаптивність британського консерватизму, його ключові принципи залишаються незмінними.

## **Розділ 2. Актуалізація консервативних цінностей у політичній теорії Р. Скрутона**

Визначені Р. Скрутоном аксіоми консерватизму щодо багатоманіття форм консервативної політики та культурний детермінізм політичної діяльності громадян, можуть призвести до думки про існування своєї ідейної близькості між консерватизмом та постмодернізмом, принцип деконструкції якого передбачає певні консервативні наслідки стосовно будь-яких соціальних та політичних проектів в плані відсутності в них універсального підґрунтя. Питання теоретичної спорідненості між консерватизмом та постмодернізмом досліджував Г. Мусіхін. Так, він зазначає, що поєднувати консерватизм та постмодернізм можуть дух антимодернізму, критика тоталітарних ідеологій, несприйняття раціоналістичних конструкцій. Однак, стверджує Г. Мусіхін, ставлення консерваторів до авторитету, традиційних цінностей і принципів, необхідності підтримання і збереження суспільного і політичного порядку не має нічого спільного з історизмом та релятивізмом постмодерністів [32].

Власне критика постмодерністського історизму та ціннісного релятивізму займає значне місце в політичних концепціях консервативних мислителів. Так, Л. Штраус, будучи прихильником об'єктивності та універсальності, вважав, що ідеї постмодернізму підривають віру в об'єктивні норми моралі та політичного блага і, таким чином, сприяють утвердженню тоталітаризму. Чимало консерваторів відзначали негативні політичні та соціально-культурні наслідки постмодерністських ідей. Той же Л. Штраус розглядав постмодернізм в якості основної загрози традиційній системі освіти, політизації сфер освіти та культури внаслідок введення в сферу освіти таких понять, як політкоректність, мультикультуралізм, політика ідентичності та заохочення відмінностей.

Консервативна ідеологія як така виходить із факту існування фундаментальних соціальних та моральних цінностей. Звичайно, набір

ціннісних установок у різних варіантах консерватизму може відрізнятись. Самі консерватори пояснюють це тим, що у питанні ціннісних переконань вони спираються радше на історичний досвід, аніж на ідеологічні та теоретичні схеми. Як зауважує Г. Кіссинджер, вперше з цим парадоксом консерватизму зіштовхнувся ще Е. Бьорк: “цінності універсальні, але, як правило, повинні втілюватися в життя як процес, тобто поступово. Якщо цінності вводяться, ігноруючи історію та обставини, вони позбавляють законних підстав всі традиційні обмеження. Бьорк співчував Американській революції, оскільки розглядав її як природний розвиток і поширення англійських свобод. І не прийняв Французьку, оскільки, на його думку, вона руйнувала те, що створювалося поколіннями, а разом з тим і перспективу органічного росту” [21].

Навіть в самому середовищі британських консерваторів відсутній консенсус щодо ролі та місця традиційних цінностей в житті суспільства Великої Британії. Традиціоналістське крило консерваторів обґрунтовує важливість моральної проблематики і розглядає інститути сім'ї та релігії як такі, що здатні забезпечити соціальну спадкоємність та національну ідентичність. Ліберальне ж крило консерваторів розглядають традиційні цінності як весь комплекс політико-правових, соціальних інститутів та культурних норм, закріплених у ході історичного розвитку Британії. В даному ракурсі традиційні цінності використовуються ліберальним консерватизмом як інструмент досягнення національної єдності, як елемент конструювання та підтримання британської національної ідентичності в умовах ускладнення соціальної структури, регіоналізації, міграційних викликів та збільшення етноконфесійного різноманіття країни [45].

Філософський енциклопедичний словник визначає цінність як “належне та бажане, на відміну від реального, дійсного” [43, с. 707]. Згідно суб'єктивістського розуміння, джерелом цінностей виступають людські бажання, інтереси, почуття, задоволення. Подібна концепція цінностей несе в

собі загрозу релятивізму та нігілізму. Як уже було з'ясовано, консерватизм несумісний з таким розумінням цінностей, тому виступає з об'єктивістських позицій.

Представники культурного консерватизму, до яких відноситься і Роджер Скрутон, пояснюють дану позицію консервативним трактуванням природи людини. Вони відштовхуються від заперечення ліберального розуміння самоідентифікації індивіда. Для індивіда у ліберальному розумінні інститути та практики не мають незалежного джерела авторитету поза його власною оцінкою, тобто їх відношення до задоволення потреб індивіда є умовним. Індивід як раціональний суб'єкт може вступати з ними в контакт або не вступати. Група Солсбері в цьому питанні стверджує протилежне. По-перше, вони зазначають, що культурні інститути невід'ємно пов'язані із самоідентифікацією індивіда, наше “Я” “концептуально” пов'язане з існуючими інститутами та практиками, які включають прийняті в даному суспільстві традиції, звичаї та спільну мову. Крізь цю призму розглядається роль сім'ї та власності. По-друге, забобони, упередження та емоції, які критикуються лібералами, розглядаються консерваторами як “вираження глибокого трансцендентного зв'язку між самоідентифікацією та культурою” [1, с. 226]. Отже, людина не відокремлена від культури, саме в її контексті формується її індивідуальність.

Тому Роджер Скрутон як представник культурного консерватизму категорично заперечує ліберальне сприйняття людини та свободи. На його думку, дії індивіда обумовлюються не тільки власними бажаннями, але також і бажаннями “третіх осіб”, тобто суспільства. Згідно консервативного бачення Скрутона, поведінка людини залежить від історично прийнятих у суспільстві моделей та зразків [18, с. 155].

Цю точку зору філософ ілюструє у праці “Лібералізм versus консерватизм”. Ліберальна ідеологія, зазначає Р. Скрутон, базується на свободі як беззаперечній цінності, за допомогою якої перевіряється

легітимність встановлених політичних інститутів. Свобода в лібералізмі ґрунтується на раціональній автономії індивіда, заперечувати право людини на автономію, означає заперечувати її сутність. Це так звана “перспектива першої особи”, відповідно до якої резони автономного діяча стоять в центрі. Консервативну позицію Р. Скрутон описує через “перспективу третьої особи”. “Консерватори нагадують антропологів-функціоналістів у своїй зацікавленості довготерміновим впливом суспільних звичаїв і політичних інституцій”, – говорить філософ. Р. Скрутон доводить, що ліберальна теорія містить у собі протиріччя. Вона базується на уявленні про людську автономію І. Канта, що ґрунтується на таких принципах: “ми повинні діяти лише на підставі тих суджень, які ми нав’язали б своїм близьким; ми повинні ставитися до раціональних істот не лише як до засобів, а як до цілей; ми повинні поводитися так, аби реалізувати своїми діями те “Царство цілей”, у якому вільні та рівні національні істоти є однаковими підданими й володарями під владою закону розуму”. Проблемою цієї теорії, на думку Р. Скрутона, є те, що вона обґрунтовується методом абстракції, абстрагуючись від конкретної історичної та емпіричної ситуації, це точка зору “трансцендентної особистості”. В той час як реальні мотиви людської діяльності опосередковані історичною реальністю, людина діє в конкретній повсякденній ситуації, а не виходячи з абстрактних універсальних принципів. В етичному плані Р. Скрутон не відкидає теорію І. Канта, лише вказує на її невідповідність реальності. Індивід не відштовхується у власній практиці від чистого розуму, а “перспектива першої особи” взагалі може привести до руйнівних у політичному плані наслідків [39, с. 395-404].

Виходячи з цього, стає зрозумілою консервативна позиція Р. Скрутона, відповідно до якої індивід опосередкований різними інститутами та практиками, які в сукупності складають спільну культуру, що надає йому сенс та опосередковує індивідуальний досвід. Як вказує Р. Скрутон, “консерватизм прямо виникає із відчуття, що дехто належить до певного неперервного та

наперед існуючого соціального ладу, і що цей факт є головним у визначенні того, що робити” [70, р. 21]. Цим пояснюється несприйняття консерваторами ліберальних цінностей індивідуалізму та свободи як самодетермінації суб’єкта, а також концепції прав людини.

Відповідно, концепція свободи не займає центрального місця в політичній теорії Р. Скрутона. Свобода є підкореною ціллю по відношенню до чогось ще, організації чи інституту, які і визначають індивідуальну ціль. Для консерватора говорити про свободу означає говорити і про обмеження, про порядок, за якого свобода може бути забезпечена. Адже свобода є наслідком прийнятого соціального устрою, тобто існує лише в межах певного інституційного порядку. Як зауважує Р. Скрутон, “для консерватора цінність індивідуальної свободи не є абсолютною, а залишається підпорядкованою іншій та вищій цінності – владі встановленого уряду” [70, р. 19]. Крім того, консерватори вважають, що надання свободі абстрактних та універсальних характеристик несе велику небезпеку національному суверенітету, яка полягає в диктаті абстракцій над національними традиціями.

У консервативному розумінні свобода означає відповідальність, що в свою чергу залежить від громадського духу та громадянської чесноти. Консерватори, пояснює Р. Скрутон, не розглядають людей в якості ізольованих атомів, що керуються виключно власними потягами та спрямовані лише на власне задоволення. Тому справа політики – підтримувати процвітання громадянського суспільства, що складається з відповідальних людей, поєднаних одне з одним зв’язками особистої відданості та турботи. Держава повинна захищати наші свободи, говорить Р. Скрутон, тому що тільки вільні люди можуть бути по-справжньому відповідальними за свої життя. Але відповідальне суспільство не може бути створене державою і знаходиться під загрозою, коли держава намагається контролювати вільні асоціації чи конфіскувати суспільне багатство.

Тобто на противагу ліберальній цінності свободи консерватори висувають на перший план цінність відповідальності, яка формується в рамках конкретного громадянського суспільства. На думку Р. Скрутона, здорове громадянське суспільство є таким, де люди вільно взаємодіють для досягнення соціальних цілей, тому така велика роль відводиться вільним асоціаціям та приватним ініціативам. Від них залежить суспільна стійкість та стабільність. Саме вільні асоціації сприяють вихованню почуття відповідальності: “знання в кожному з нас, що ми відповідаємо перед іншими за все, що ми є і що ми робимо”. Роджер Скрутон підсумовує, що в той час як лібералізм визначається через свободу, а соціалізм через рівність, то консерватизм визначається через відповідальність. “І без відповідальності ні свобода, ні рівність не можуть бути довготривалими цінностями” [63].

Таке бачення пояснює частково критичне ставлення Р. Скрутона до неоконсерватизму М. Тетчер з його акцентом на індивідуалістичній ринковій моделі. Консерватизм не зводить всі існуючі політичні питання, зокрема ідентичності, культури, релігії, спільноти, до ринкової економіки. Діяльність ринків залежить від верховенства права, що в свою чергу підтримує чесноти дотримання закону та чесності. Ринки, пояснює Р. Скрутон, залежать від спадку відповідальності, що є найважливішою темою в консервативному порядку денному. Власне тема відповідальності, яку повинно взяти на себе як суспільство в цілому, так і кожний громадянин окремо, займала центральне місце в ідеології “великого суспільства” Д. Камерона, лідера Консервативної партії Великої Британії в 2005-2016 рр. Таким чином партія намагалася вирішити так звану проблему “розколотої Британії”, тобто наростаючої кількості соціальних проблем, зокрема бідності та нерівності, в британському суспільстві. Консерватори вважали, що одним з основних факторів зниження соціальної та особистої відповідальності, а отже, і посилення залежності людей від соціальної допомоги та податкових пільг, було розширення державної присутності майже в усіх сферах суспільного життя. Тому

альтернативу “великій державі” консерватори на чолі з Д. Камероном бачили у побудові “великого суспільства”. Через посилення впливу локальних спільнот та посилення ролі третього сектору консерватори стимулювали відродження соціальної активності та особистої відповідальності громадян [15, с. 35-36].

Саму концепцію прав людини Роджер Скрутон критикує за її надто абстрактний, нечіткий та декларативний характер. Він вважає, що права людини являють собою філософську ідею, що була накинута згори в якості всезагальної та загальнообов’язкової та використовувалася як інструмент у політичній боротьбі в Європі у XVIII ст. На його думку, Декларація прав людини та громадянина, прийнята під час Великої французької революції, через її неоднозначність, нечітку та філософську мову позбавила людей, зокрема, права на захист і тому не пройшла перевірки судовою практикою, про що свідчить діяльність революційних трибуналів у Франції. Іншим прикладом, який підтверджує абстрактність та беззмістовність концепції прав людини є сталінська конституція Радянського Союзу 1936 р. Незважаючи на задекларовані права радянських громадян, їх реалізація повністю перебувала в руках держави. Згідно з консервативним баченням Р. Скрутона, основним захистом прав є не декларації, а процедури, які забезпечують їхнє втілення. До того ж, права слід розуміти як свободи, тобто право однієї людини є обов’язком іншої і цей обов’язок полягає в тому, щоб не перетинати встановленої правом лінії [31, с. 329-330].

Тобто права людини неминує пов’язані з певними обов’язками. Незважаючи на те, що Загальна декларація прав людини, стверджує Р. Скрутон, містить у собі чимало моральних істин, вона не передбачає жодних соціальних механізмів, жодного взаєморозуміння між людьми щодо реалізації проголошених прав [70, р. 49].

Р. Скрутон зауважує, що навіть політичні мислителі, які досліджували концепцію природного права (Дж. Локк, Р. Нозік, Дж. Роулз та ін.) не мають

єдиного розуміння щодо її змісту. “Більше того, розглянута окремо, без посилань на певну юридичну традицію, концепція природного права є неперевірено невизначеною, генеруючи то один, то інший набір інтуїцій щодо “невідчужуваної” моральної якості людської істоти” [39, с. 394]. Зрозуміло, що подібне трактування і природних прав, і свободи логічно зумовлює несприйняття консерваторами природно-правової доктрини та ідеї суспільного договору. Критика Р. Скрутоном ідеї суспільного договору ґрунтується й на тому, що сама можливість укладання подібного договору передбачає наявність організованого суспільно-політичного устрою. Оскільки без нього, по-перше, не можна було б забезпечити виконання будь-якого договору, по-друге, не виникло б поняття окремої особи, що може взяти на себе зобов’язання щодо його виконання.

Відповідальність, в якості головної цінності в консервативному порядку денному, означає, що наявність прав передбачає наявність обов’язків. Підкреслення принципу відповідальності, говорить Р. Скрутон, є справжньою причиною того, чому консерватори з недовірою ставляться до сучасної держави та прагнуть обмежити її владу. Вони визнають потребу у загальнонаціональній системі охорони здоров’я та заходах для подолання бідності. Однак, в той же час консерватори усвідомлюють, що соціальні блага, які роздаються вільно та без доведення необхідності створюють культуру безвідповідальної залежності та підривають мотиви, на яких ґрунтується робота, сім’я та управління. На думку Р. Скрутона, підтримуючи ілюзію “природного” права на дім, здоров’я, багатство та комфорт, держава розмиває як волю індивіда, так і власну владу. Вона перетворюється на кшталт машини, центру розподілу, відчужений об’єкт, що часом надає, часом відмовляє у тому, що вважається незалежним правом. Для консерватора держава не є машиною, а організмом – чи більше, особистістю [70, р. 50].

Ми вже говорили про те, що органіцизм розглядається окремими дослідниками в якості невід’ємної складової консервативного погляду на

суспільство і державу. Як стверджує Р. Скрутон, “консерватизм передбачає існування соціального організму. Це політика, яка переймається збереженням життя даного організму (це не є зовнішня мета, це те, з чого правління складається)” [70, р. 25]. Органіцизм передбачає існування органічного зв’язку між суспільством та індивідом. Поза соціальним полем індивід неповноцінний, оскільки саме суспільна взаємодія дозволяє йому визначати межі реалізації власної волі. Людина з раннього дитинства є вбудованою в різні механізми суспільної взаємодії. Це сім’я школа, університет, трудовий колектив, які безпосереднім чином формують у людини “почуття прив’язаності”, чи “почуття приналежності”. Саме тому в системі консервативних політичних цінностей велика увага надається інститутам, порядку, традиції та авторитету. Можна сказати, що в цьому сенсі йдеться про своєрідний тип консервативного індивідуалізму, на відміну від індивідуалізму в ліберальному розумінні. Відмітною рисою цього індивідуалізму є прагнення до гармонії, адже суспільство розглядається як “коліска індивідуальності” та являє собою організацію цивілізованої діяльності, в якій приймають участь всі його члени. Можна сказати, що, таким чином, особистість виступає головною цінністю в політиці для консерваторів. Не просто особистість, а збереження її унікальності в змінному світі.

Оскільки культурні інститути відіграють ключову роль у самоідентифікації індивіда, вони самі по собі є джерелом авторитету. Авторитет, на думку Р. Скрутона, складається з двох частин: по-перше, він має бути встановленим та легітимним, по-друге, він повинен відповідати природі людини та його основним цінностям. Без авторитету існуючих інститутів неможлива благополучна життєдіяльність індивідів, він також є показником здоров’я суспільства [1, с. 231].

Роль авторитету в політиці пояснюється Р. Скрутоном на прикладі сім’ї, яка розглядається в якості невеликої соціальної одиниці, що виникає не в результаті договірною походження, а у зв’язку з природною необхідністю. З

консервативної точки зору, процес виховання з необхідністю передбачає наявність встановленої влади батьків над дитиною, що призводить до визнання останньою “обмеженості, беспорядності й підпорядкування зовнішній волі”, що “провіщає усвідомлення людиною свого членства в суспільстві; у цьому визнанні народжується любов до своєї країни”. Так, сімейний зв’язок, який консерватори вважають “трансцендентним”, “об’єктивним”, тобто таким, що перебуває за межами індивідуального вибору, екстраполюється громадянами у громадську сферу суспільства й призводить до визнання легітимності існуючого порядку та наділення його авторитетом [37, с. 626].

Традиція ж розглядається Р. Скрутоном як форма суспільного знання, яке втілюється у загальному праві, демократичних процедурах, моралі, різноманітних суспільних нормах поведінки. Саме традиції визначають форми політичної діяльності та відіграють ключову роль у формуванні ідентичності суспільства, “вони мають лояльність своїх учасників у глибинному сенсі формування їхніх уявлень про те, чим вони є і повинні бути” [37, с. 635]. Наголос на традиції підкреслює роль національних особливостей і означає, що та чи інша політична спадщина належить конкретній країні та стосується людей, які живуть в конкретному місці. Американські права і свободи, говорить Р. Скрутон у статті “Що Трамп не зрозумів щодо консерватизму”, забезпечені не абстрактним розумінням людської природи, а тим, що американці за них боролися, це частина їх національної ідентичності. Тому слова “ми, народ” знаходять відгук у кожного американця [71].

Зазначена позиція пояснює несприйняття Р. Скрутоном сучасного проекту Європейського Союзу з його космополітичним баченням транснаціонального порядку, економікою без кордонів та універсальним законом прав людини. На його думку, існуючий європейський проект не враховує специфічних потреб та цінностей європейських націй. З точки зору Р. Скрутона, справжня Європа – це співдружність незалежних національних

держав, що різняться між собою звичаями, мовою, традиціями та місцевими релігіями. Не дивно, що розмивання кордонів всередині ЄС, провальна міграційна політика призвели до масового спротиву та політичного конфлікту між правлячою верхівкою ЄС та національними лідерами держав-членів ЄС. Тому Р. Скрутон не схвалює застосування терміну “популізм” по відношенню до таких партій, як “Право і справедливість” у Польщі чи “Фідес” в Угорщині. Він вважає, що звинувачення в популізмі рухів за національну незалежність та національне відродження здійснюється для того, аби дискредитувати той факт, що ці рухи користуються народною підтримкою. Конфлікт в ЄС пояснюється протистоянням двох концепцій Європи: з одного боку, національна держава як форма політичної та соціальної ідентичності, з іншого боку, просвітницький проект громадянства, універсальний та безкордонний політичний проект. Посилення протистояння викликане спробами ЄС ліквідувати національну ідею та ігноруванням того факту, що звичайні люди залишаються прихильними місцевим політичним формам, “їх цінності сформовані релігією, сім’єю, мовою та національною історією, тому вони не обов’язково усвідомлюють силу транснаціональних зобов’язань чи універсальних кодексів прав людини, особливо, коли ці кодекси знаходяться в прямому конфлікті зі специфічними зобов’язаннями сім’ї та віри” [59].

Несприйняття універсальних політичних принципів зумовлює особливе трактування Р. Скрутоном поняття демократії. Звичайно, зазначає він, привабливою є думка про те, що демократія є єдиним, комплексним рішенням для всіх соціальних та політичних конфліктів. Однак, розгляд демократії безвідносно до історичних та культурних умов та нездатність збагнути, що її функціонування залежить від роботи більш глибоко захованих інститутів, роблять реалізацію демократію неможливою. Ключовими інститутами, які уможливають успішність демократії є: 1) юридична незалежність; 2) інститути права власності; 3) свобода слова та думки; 4) легітимна опозиція. В той же, згадуючи про те, що у Великій Британії ці інститути з’явилися задовго

до так званої “демократичної революції”, Р. Скрутон стверджує, що легітимність політичного правління не може базуватися виключно на демократичних процедурах. Легітимність скоріше залежить від встановленої практики функціонування політичних інститутів [70, р. 55].

Повертаючись до розгляду авторитету та традиції, Р. Скрутон зазначає, що їх вміле використання державою допомагає сформуватися “почуттю прив’язаності” до певного режиму. Ця “прив’язаність” конститує суспільство в якості чогось більшого, ніж просто зібрання індивідів, тому держава виступає не лише як охоронець, але і як вираження суспільної організації. Інститути держави відповідають встановленим в суспільстві звичаям та цінностям, є їх наслідком та водночас сприяють їх збереженню. Такий погляд пояснює консервативну опозицію до формування політичних інститутів на абстрактних принципах чи на основі висновків теоретичної науки. Держава не протиставляється громадянському суспільству, а розглядається в єдності з ним. Як зауважував Р. Скрутон, “консерватор розпізнається як політична тварина частково через його повагу до конституції та через його небажання здійснювати повне розрізнення, в теорії і на практиці, між державою та громадянським суспільством” [70, р. 48]. Тобто суспільство повинно генерувати та підтримувати інститути врядування.

У статті “Станьмо на захист справжнього значення консерватизму” Р. Скрутон обґрунтовує ключову роль громадянського суспільства тим, що воно виступає необхідною умовою формування людських ідентичностей та цінностей. Оскільки соціальний світ виникає через вільні асоціації, “що закорінені в дружбі та спільному проживанні”, то всі звичаї та інститути, таким чином, формуються зверху вниз шляхом кооперації. Держава – це засіб захисту громадянського суспільства, а політика виконує роль узгодження численних інтересів та збереження суспільства, а не займається створенням нового соціального порядку через різного роду регуляції та контрольні

механізми. Тому суспільство неминуче залежить від “спільної лояльності та територіального закону” і не може бути збережене без кордонів [69].

Роль же держави зводиться до виконання нею трьох головних функцій: 1) держава має бути єдиним інститутом, який забезпечує збереження спільної культурної спадщини певної національної одиниці; 2) держава є втіленням всієї культурної спадщини, що формує особистість громадянина; 3) основною турботою державного діяча має бути підтримка здоров’я спільної культури, тому корумповані інститути, які підривають “почуття прив’язаності” громадян повинні викорінюватися [1, с. 232-233].

Однак, слід наголосити, що, незважаючи на провідну роль культурних інститутів в процесі самоідентифікації індивідів, політична активність громадян залежить від їх власної інтерпретації своєї соціальної природи. Тобто людина самостійно визначає власний сенс політичної поведінки, незалежно від економічної, біологічної чи соціальної детермінації. Звичайно, визначення цього сенсу залежить від наявної культури, про що і свідчить згадана уже нами друга аксіома консерватизму Р. Скрутона. Але, хоч культура і забезпечує індивіда цінностями, самі цінності все ж є наслідком людського вибору та індивідуального осмислення. Це не означає, що людина є абсолютно вільною від існуючих “культурних об’єктів”, адже консерватори великого значення надають гармонії у співвідношенні інститутів та індивідуального досвіду. Руйнування культурних інститутів чи намагання їх реформувати призводить до зникнення “почуття спільності”, “почуття прив’язаності”, які надають сенсу індивідуальному існуванню. Тому консерватори допускають надто обережні, повільні та обмежені перетворення в суспільному житті. Р. Скрутон говорить, що “бажання зберігати сумісне з усякого роду змінами лише за умови, що зміна є також неперервністю”, тобто відповідає соціальній спадкоємності [70, р. 22]. В цьому сенсі Р. Скрутон наслідує відомий вислів Е. Бьорка “реформувати, щоб зберігати”.

Зрозуміло, що подібний погляд на природу людини і суспільства, акцентування на принципі “конкретні люди в конкретному місці”, підкреслення значення досвіду та спільної взаємодії, національної ідентичності пояснює і підхід Р. Скрутона до вирішення таких сучасних проблем, як Brexit чи захист навколишнього середовища.

Членство Великої Британії в ЄС, на думку Р. Скрутона, призвело її до втрати суверенітету. В контексті ж цінностей національної ідентичності та соціальної спадковості воно мало руйнівні наслідки. Європейські правові норми з їх абстрактними ідеями прав людини, що не враховують унікальності соціальних структур Британії, замінили загальне англійське право; “замість успадкованих свобод – зазначає Скрутон, – ми отримали закони, що забороняють “мову ненависті” та дискримінацію і можуть бути використані для контролювання того, що ми говоримо і того, що ми робимо у все більш нав’язливий спосіб” [67].

Саме тому питання Brexit (виходу Великої Британії з ЄС), на думку Роджера Скрутона, не слід розглядати суто з економічної точки зору. Це питання ідентичності та суверенітету, які хвилюють звичайних громадян більше, ніж економічні та геополітичні аргументи. Під час голосування за Brexit люди зіштовхнулися з питанням: “хто ми є, де ми є, що тримає нас разом в межах спільного політичного порядку і кому ми делегуємо право керувати нами”? Питання такого роду хвилюють зараз чимало країн. Адже глобалізація зруйнувала старі форми політичної взаємодії та старі методи встановлення суверенної влади. Створення Європейського Союзу не вирішило проблеми, а його намагання замінити національні прив’язаності європейців новою, космополітичною ідентичністю призвели до розпалювання інших, більш обмежених та емоційних, форм націоналізму (фламандського, каталонського) [72].

Роджер Скрутон вважає, що національна ідентичність “закорінена в почутті місця, вона виростає з досвіду спільного проживання з верховенством

права, що застосовується в межах суверенної території”. Таке розуміння національної ідентичності не суперечить вірності іншим принципам, етнічним чи релігійним. Тому в контексті британської національної ідентичності може йти мова про британського нігерійця чи британського пакистанця, про британського мусульманина, єврея, християнина чи атеїста.

В цьому контексті помітне місце займає патріотизм. Р. Скрутон трактує патріотизм як повагу та любов до тієї форми життя, яка притаманна конкретним громадянам. Прояв різноманітних та численних форм патріотизму у символічних вчинках громадян є свідченням того, що самі громадяни сприймають суспільну ідентичність та суспільство як самоціль.

Особливе місце у визначенні британської ідентичності займає система права, законодавства, що відрізняється від існуючої в континентальній Європі. Демонструючи відмінності, які існують між концепціями легітимності у Британії та в Європі, Р. Скрутон зазначає, що в основі почуття легітимності британців лежить “міф Магни Карти”, згідно з яким управління посадовців неминуче пов’язане з відповідальністю перед тими, ким управляють. Почуття легітимності в континентальній Європі, зокрема у Франції, виражене за допомогою “авангардистського міфу”, відповідно до якого легітимність тих, кому належить влада забезпечується знанням, за допомогою якого управлінці ведуть людей до “спасіння”, якого вони самі не можуть досягти. Останній тип легітимності характерний для правлячої еліти Європейського Союзу, яка реалізує власну політику, покладаючись радше на угоди, аніж на народну згоду чи схвалення. Це і призвело до глибокої недовіри до європейських інститутів у Британії [72].

Ще одним аргументом на користь виходу Великої Британії з ЄС Р. Скрутон вважав неуспішну аграрну політику інституцій ЄС, яка головним чином вигідна великим агрохолдингам, але негативно позначається на діяльності британських дрібних фермерів. В свою чергу Brexit надасть змогу допомогти їм субсидіями для вироблення екологічно чистої продукції, а також

допоможе зберегти традиційний сільський спосіб життя та неповторні англійські краєвиди. Крім того, Р. Скрутон вважав, що умови, в яких було укладено договір про членство в Європейському Союзі давно змінилися, отже, потрібно було або змінювати договір, або розривати його. ЄС задумувався як економічний та митний союз, а перетворився, а перетворився на бюрократичну машину з сильними наднаціональними повноваженнями європейських владних структур.

Варто додати, що євроскептицизм Р. Скрутона не перетворив його на прихильника політики президента РФ В. Путіна. На відміну від багатьох критиків ЄС, які належать до правого політичного спектру, Р. Скрутон не виправдовував російську агресивну політику, не пропонував продовжувати співпрацю з РФ та закрити очі на анексію Кримського півострову та агресію проти України. Навпаки, Р. Скрутон є свідомим викривачем російської пропаганди та маніпуляції [31, с. 332].

Цікавим є у контексті консервативних цінностей є питання захисту навколишнього середовища. Здавалося б, енвайроменталізм, зазначає Р. Скрутон, має всі характерні риси “лівого” руху: “клас жертв (майбутні покоління), просвітлений авангард, що бореться за них (еко-воїни), могутні обивателі, що експлуатують їх (капіталісти), і безкінечні можливості виразити ресентимент проти успішних, багатих і Заходу”. Однак, продовжує Р. Скрутон, енвайроменталізм “це не про “визволення” чи підтримку жертв, а про охорону ресурсів. Це не про “прогрес” чи “рівність”, а про збереження та рівновагу” [64].

З цієї позиції, екологічна проблематика, як жодна інша, відноситься до консервативного бачення. Р. Скрутон намагається вирішити поширену на даний момент проблему захисту навколишнього середовища, відштовхуючись від погляду на суспільство як на партнерство між теперішніми, минулими та майбутніми поколіннями (точка зору Е. Бьорка). Адже вона стосується трьох фундаментальних ідей консерватизму: “транспоколінневої вірності,

пріоритету місцевості та пошуку дому”. Позицію консерваторів у справі захисту довкілля влучно передає поняття “ойкофілія”, тобто любов до рідного дому, рідного середовища, іншими словами “почуття приналежності”. Ойкофілія передбачає громадську взаємодію та спонукає до бережливого використання спільних ресурсів. Саме громадські ініціативи, а не втручання держави характеризують успішну історію екологічного руху в Британії. Іншим життєво важливим принципом, характерним для консервативного екологічного руху, хоч як це не дивно, на думку Р. Скрутона, є любов до краси. Ідея краси британцями розглядається в якості спільного ресурсу, незамінного резерву “соціального капіталу”; вона “виступає бар’єром проти директивних вказівок експлуататорів та соціальних інженерів” [62].

Виходячи із зазначених міркувань, Р. Скрутон критикує позиції глобалістів на екологічну проблематику, адже вони зміщують акцент щодо захисту довкілля на глобальний рівень, політизуючи питання та провокуючи неправомірне втручання держави в цю сферу, що може призвести до руйнівних наслідків, як це було в Радянському Союзі. На його думку, обґрунтована екологічна політика повинна апелювати до ойкофілії, а тому поважати почуття національної ідентичності.

Тобто, з точки зору Р. Скрутона, консерватизм є найкращим ідеологічним ресурсом для формування екологічної культури. Підтримка “гомеостатичних” систем, до яких відносяться традиції, сім’ї, громадянські асоціації, є більш міцним фундаментом для природоохоронної діяльності, ніж ліберальні заклики до глобальної відповідальності і міжнародної політики. Консерватизм спирається на реальні справи, а не на абстрактні лозунги і націлений на вирішення конкретних локальних проблем, а не екологічної проблеми в цілому. Показовим в цьому плані є консервативний лозунг “думай національно, дій локально”.

Повертаючись до бачення громадянського суспільства Р. Скрутоном, варто зазначити, що його провідна роль в житті індивідів пояснює значення

сім'ї та власності в системі консервативних політичних цінностей. Сім'я трактується як елементарна форма соціального зв'язку, що забезпечує спадковість поколінь. Разом з Е. Бьорком, Р. Скрутон вважав, що сім'я є головним інститутом, за допомогою якого суспільства відтворюють себе та забезпечують передачу моральних знань молодшим поколінням. Для більшості громадян, наголошує Р. Скрутон, сім'я є місцем створення, соціалізації та захисту дітей. Значення сім'ї посилюється у зв'язку з сексуальною революцією, широкомасштабними розлученнями, позашлюбними народженнями та легалізацією гомосексуального способу життя [69]. Роль сім'ї пояснює і значення власного дому як місця зосередження власності. Власність, з точки зору Р. Скрутона, є тим первинним зв'язком, що об'єднує людину та природу. Вона являє собою першу стадію соціалізації предметного світу та одночасно є умовою створення всіх інститутів. Через власність, як вважали всі консерватори, людина формується в якості суспільної істоти.

Важливе місце в системі консервативних політичних цінностей займає антиегалітаризм. З точки зору консерваторів, нерівність є закономірною та природною, адже відповідає природі людини. Ідея антиегалітаризму використовується консерваторами для доведення неминучості ієрархічної структури суспільства, яке динамічно розвивається лише під керівництвом еліти. Тому підтримання і збереження нерівності як консервативної цінності розуміється в якості однієї з цілей політичної діяльності держави та інших суспільних інститутів. Оскільки суспільство є органічною ієрархією, в якому природна еліта може і повинна керувати, то рівність не тільки не бажана, але й не потрібна. Такий погляд нагадує концепції “природної аристократії” та “природної нерівності” Е. Бьорка.

Соціальна ієрархія в контексті меритократії, а не аристократії чи плутократії, розглядається Р. Скрутоном як запорука соціального просування. На його думку, в егалітарному суспільстві “немає ні поразки, ні успіху, є лише

відчай, який породжує втрату надії. У справжніх, а не ідеологічно вигаданих суспільствах змагаються, конфліктують, товаришують, кохають, і все це сприяє радше відмінностям, аніж рівності”. Особливої шкоди, вважає Р. Скрутон, егалітаризм завдав системі освіти, де домінування ідеології “недискримінації” призвело до маргіналізації знання та нівелювання навчального процесу, спрощення навчальних програм [31, с. 336].

Говорячи про цінності сучасного консерватизму, не можна не згадати релігію. Для деяких сучасних консерваторів релігіє не грає великої ролі, вони можуть бути атеїстами (як наприклад, Дуглас Мюррей – сучасний ідеолог неоконсерватизму) і визнавати важливість християнської культурної спадщини лише в контексті європейської ідентичності. Так, Т. Алексєєва зазначає, що чимало представників культурного консерватизму намагається зараз наділити мистецтво та культуру тими функціями, які раніше виконувала релігія, зберігаючи та зміцнюючи таким чином релігійні почуття в секуляризованій формі. Тому релігійність сьогодні розглядається в якості бажаної, а не обов’язкової характеристики консервативної свідомості, що може свідчити про адаптацію консерватизму до сучасних форм суспільного життя [1, с. 235].

Р. Скрутон же, розглядаючи сфери трансцендентного та сакрального в якості невід’ємних характеристик людського буття, відводив релігії чільне місце. Релігія розглядалася ним як джерело моралі в суспільстві, тому Р. Скрутон вважав, що секуляризація веде до послаблення “трансцендентних” соціальних зв’язків. Релігія, відмічає Р. Скрутон, “проливає світло від наших соціальних почуттів далеко в незнаний космос”. Тому, розмірковуючи над причинами переслідувань церкви революціонерами минулого, Р. Скрутон говорить, що церква розглядалася ними як головний публічний ворог, тому що створювала сферу цінностей та влади, яка перебуває за межами державного втручання. Враховуючи те, яку роль консерватори відводять громадянському суспільству та вільним асоціаціям, зрозуміло, що в сучасному консерватизмі

місце релігії, з точки зору Р. Скрутона, також надзвичайно велике, адже релігія виконує незаперечну роль в житті суспільства, представляючи ідеї сакрального та трансцендентного, що поширюють свій вплив на всі суспільні звичаї та церемонії, сприяючи збереженню та просуванню спільної відповідальності. В той же час релігійна покірність не є обов'язковою частиною громадянства, тому в будь-якому конфлікті обов'язки громадянина, а не віруючого мають превалювати [66, р. 154].

Аргументація важливості релігії з точки зору її ритуального та церемоніального значення пояснюється тим, що міфи, ритуали та церемонії посідають чільне місце у консервативній теорії держави. По-перше, тому що традиції не є статичними та відтворюються в кожному окремому політичному акті, отже, ритуал є засобом підтвердження існуючих традицій. По-друге, оскільки мова в ряді випадків не може адекватно передавати наш досвід, то ритуали і міфи стають єдиним засобом його вираження. Тому Р. Скрутон підкреслював емоційне начало політичної свідомості. “Почуття прив'язаності”, чи “почуття приналежності” по відношенню до національної спільності та її інститутів невідокремлене від досвіду “визнання”, яке генерують міфи та ритуали, стаючи в той же час засобами легітимації інститутів [1, с. 233]. Тому особливого значення Р. Скрутон надавав Англіканській церкві як невід'ємному компоненту англійської ідентичності. В цьому плані він також високо оцінював роль англійської церковної архітектури.

Таким чином, в даному розділі з'ясовано, що в ціннісному відношенні консерватизм несумісний з постмодернізмом, якому властиві історизм та релятивізм. Визначено, що роль та місце консервативних політичних цінностей у концепції Р. Скрутона пояснюється його трактуванням природи людини та суспільства. Згідно нього людину не можна розглядати окремо від існуючих культурних та історичних умов, самоідентифікація суб'єкта залежить від його взаємодії з культурними інститутами, він є складовою

соціального організму. Це пояснює несприйняття Р. Скрутоном концепцій свободи та прав людини у ліберальному їх розумінні. Консерватори на передній план висувають цінності відповідальності, національної ідентичності, соціальної спадкоємності. Тому велика увага ними приділяється авторитету, традиції, сім'ї, власності, релігії, антиегалітаризму. З позицій значення національної ідентичності та соціальної спадкоємності в системі консервативних цінностей проаналізовано ставлення Р. Скрутона до Brexit та енвайроменталізму.

### **Розділ 3. Консервативна критика ідей лівого політичного спектру Р. Скрутоном**

Незважаючи на те, що в ході численних економічних та політичних змін, які мали місце протягом XIX-XX ст., ідеологічні репрезентації “правого” та “лівого” політичних спектрів зазнавали постійних трансформацій, а окремі мислителі, такі як Е. Гіденс, Ш. Муфф та ін. констатують ситуацію “центристського консенсусу” в практичній політиці (по-різному її оцінюючи), все ж розрізнення політико-ідеологічних позицій між “правими” і “лівими” на сьогоденній момент зберігається. Тому, розглядаючи питання критики Р. Скрутоном ідей лівого політичного спектру, доречно прослідкувати історичну еволюцію та сучасне становище розвитку ідей “правого” та “лівого” політичних спектрів.

Традиція використання термінів “правий” та “лівий” для характеристики конкретних політичних поглядів бере початок від діяльності Установчих зборів у період Французької революції. Тоді прихильники збереження монархії сиділи праворуч від крісла голови Установчих зборів, а прихильники радикальних перетворень – ліворуч. Тобто початковий критерій розрізнення “правих” та “лівих” впливав зі ставлення до політичних змін. В ході історичного розвитку “лівий” політичний спектр характеризувався наступними ідеями: захист колективістського типу виробництва (соціалізм, комунізм), обґрунтування революційного характеру політико-економічних перетворень, домінування прогресистських та детерміністських тенденцій, державно-регульована економіка, боротьба за культурні та соціально-політичні права різного роду меншин. До “правого” політичного спектру належать такі ідеї, як: свобода ринку, обмеження втручання держави в економіку, захист моральних і сімейних цінностей, збереження політичних і культурних традицій, обґрунтування індивідуальної нерівності, антиегалітаризму. Відповідно, бачимо, що розбіжності між “правими” та “лівими” обумовлені їх різним ставленням “до універсалізму /

партикуляризму, егалітаризму / нерівності, гомогенності / гетерогенності суспільства” [22].

Сам Р. Скрутон називає дві причини застосування до мислителів, ідеї яких він критикує терміну “ліві”: по-перше, вони самі ідентифікують себе подібним чином; по-друге, вони ілюструють стійкий світогляд на світ, що був незмінною рисою західної цивілізації, як мінімум, з часів Просвітництва, підкріплений детально розробленими соціальними та політичними теоріями. На думку Р. Скрутона, подібний світогляд базується на ідеї про те, “що блага цього світу є несправедливо розподіленими, і причина цього полягає не в людській природі, а в неправомірних захопленнях пануючого класу”. “Ліві” визначають себе в якості опозиції до встановленої влади та в якості поборників нового порядку, який здатен буде виправити багатовікові кривди пригніченого класу [65, р. 7-9].

Головними компонентами нового порядку повинні бути визволення та соціальна справедливість. Ці ідеали у концепціях сучасних “лівих” помітно відрізняються від ідеалів свободи та рівності, підтримуваних діячами Французької революції. На даний момент, визволення, яке захищається “лівими” рухами, не є просто свободою від політичного пригнічення чи правом безперешкодно займатися своїми справами. Сьогодні визволення означає емансипацію від “структур”: від інститутів, звичаїв, угод, що сформували “буржуазний” порядок та встановили поширену систему цінностей, яка складає осердя західної цивілізації. Тому чимало праць “лівих” мислителів присвячені деконструкції таких інститутів, як сім’я, школа, закон та національна держава.

Як зазначає Р. Скрутон, визволення жертв є невинною справою. “Визволення жінок від чоловічого пригнічення, тварин від людського насильства, гомосексуалів та транссексуалів від “гомофобії”, навіть мусульман від “ісламофобії” – теми, що стали невід’ємною частиною “лівого” порядку денного, щоб бути закріпленими в законах та комітетах. При цьому

старі норми соціального порядку були маргіналізовані та оштрафовані за порушення “прав людини” [65, р. 9].

Варто зазначити, що подібна зміна риторики від класового дискурсу до акцентування на боротьбі за соціально-політичні та культурні права соціальних меншин (гендерних, расових тощо) пов’язана з тим, що сьогодні теоретики “лівиці” критикують не лише приватну власність та державу як форми відчуження, а всю систему індустріального виробництва та розподілу праці. Тому висувається вимога зміни не лише політичної чи економічної реальності, а тотальної трансформації всієї соціальної реальності. Це так званий пошук нового революційного суб’єкта, адже, на думку представників Франкфуртської школи, після Другої світової війни культура відродилася у формі масової культури, чи “культіндустрії” та перетворилася на інструмент маніпуляції масами. Це призвело до розмивання та атомізації традиційного робітничого класу у країнах Західної Європи, що пояснює їхню нездатність на революційні дії та перетворення існуючого суспільства. Новим революційним суб’єктом стають різного роду меншини, тому відбувається перехід від критики капіталістичної системи та класового суспільства до критики цивілізації та інструментальної раціональності загалом (наприклад, у М. Фуко) [22].

Так само й ідеал соціальної справедливості, стверджує Р. Скрутон, не означає сьогодні рівності перед законом чи рівної вимоги до прав громадянства, як це трактувалося діячами Просвітництва. Наразі метою є всеоб’ємна перебудова суспільства для подолання та заперечення будь-яких привілеїв, ієрархій чи нерівного розподілу благ. Звичайно, сьогодні мова не йде про ліквідацію приватної власності, але ціль соціальної справедливості зумовлює особливий тип “егалітарної ментальності”, що прагне викоринити нерівність в будь-якій сфері. Це призводить до того, що будь-який інститут, звичай, закон, ієрархія в разі невідповідності егалітарній цілі повинні бути зруйновані та відбудовані знову. В такому разі, як зауважує Р. Скрутон,

соціальна справедливість перетворюється на приховану вимогу “зачистки” історії, до якої завжди прагнули революціонери.

Р. Скрутон підкреслює, що ідеали визволення та соціальної справедливості суперечать одне одному, їх більше не можна порівняти зі свободою та рівністю, що захищалися представниками Французької революції. Адже якщо визволення передбачає звільнення індивідуального потенціалу, то яким чином обмежити амбіційних, енергійних та розумних людей від просування вперед і що можна собі дозволити для того, щоб стримувати їх? Мислителі лівого політичного спектру не надають відповідей на подібні запитання, як і не дають чіткого визначення рівності та свободи. Щодо самих консерваторів, то Р. Скрутон зазначає, що вони зі скептицизмом сприймають міфи про рівність та соціальну справедливість, їм неприємна загальнополітична агітація, а заклики до прогресу розглядаються ними як скороминуще захоплення, серйозно беруться до уваги лише тоді, коли вони складають загрозу політичному порядку [70, р. 26].

Суперечливим, на думку Р. Скрутона, є також і уявлення К. Маркса про “повний комунізм”. К. Маркс охарактеризував всі сучасні йому форми соціалізму як “утопічні”, протиставивши їм свою версію “наукового соціалізму”, тому марксизм вважався наукою, а все решта – ідеологією, що є хибною свідомістю буржуазного класу. Відповідно до “наукового соціалізму” К. Маркса, “закони історичного руху” призведуть до успішних змін в економічній структурі суспільства та зроблять можливим зникнення приватної власності. І після короткого періоду “диктатури пролетаріату” – держава почне відмирати, не буде закону та потреби в ньому, все перебуватиме у спільній власності. Р. Скрутон вважає, що суперечливість даного уявлення полягає в тому, що це держава, де зберігаються всі переваги правопорядку, але відсутній закон, де присутні всі продукти соціальної співпраці, але ніхто не володіє правами власності, що до цього були єдиним мотивом для їх вироблення [65, р. 12].

Такий тип мислення та аргументації Р. Скрутон називає утопічним та відірваним від реальності. Його основними рисами є: 1) віра в щасливий випадок, що має наслідком ігнорування дійсності, відмову від аналізу потенційних ризиків при реалізації власних планів; 2) віра в те, що ми народжені вільними; 3) віра в утопію, тобто специфічне бачення майбутнього, в якому всі проблеми вирішені; 4) віра в те, що наші взаємовідносини є грою з нульовою сумою, що слугує виправданням “пошуку винних”, коли реалізація утопії зазнає краху; 5) віра в план, що супроводжується ігноруванням всієї складності реальності; 6) віра в дух часу, що, як правило, використовується для “виправдання інновацій в будь-якій сфері та раціоналізації розриву з минулим” і запереченню всього того, що нібито не відповідає духові часу [13, с. 64].

Власне суперечлива природа соціалістичних утопій є одним із пояснень численних актів насильства та жорстокості, що супроводжували реалізацію комуністичного ідеалу. Ця пам'ять про утопії, на думку Р. Скрутона, сильно вплинула на “нових лівих” мислителів 60-х рр. ХХ ст. та на американських лібералів, які прийняли їх порядок денний. Потрібно було реальне обґрунтування того, що історія рухається чи повинна рухатися в соціалістичному напрямі. Тому з'являються соціалістичні історики, які систематично применшували жорстокості, скоєні в ім'я соціалізму та звинувачували в катастрофах “реакційні” сили, що стояли на заваді соціалістичному прогресу.

Тому Р. Скрутон критикує історичну працю Еріка Гобсбаума “Вік крайнощів”. Адже автор звеличує російську революцію, що була спрямована на ліквідацію російської та європейської буржуазії з метою утвердження соціалізму. Р. Скрутон зазначає, що Е. Гобсбаум нічого не згадує про знищення судової системи, утворення ЧК, практики жорстоких експропріацій, що зруйнували російську економічну систему чи масовий голод, влаштований проти українських селян. В той час як для будь-якого історика сьогодні, у тому

числі і для Е. Гобсбаума, говорить Р. Скрутон, неприпустимо писати про голокост євреїв без огиди, таке ж жорстоке знищення буржуазного класу Е. Гобсбаум описує в термінах безумовного схвалення [31, с. 334].

На думку Р. Скрутона, “ліві” мислителі замість того, аби чітко визначити цілі визволення та рівності, здійснили підміну політичних понять, створивши міфопоетичний образ сучасного світу, у якому всі війни та геноциди приписувались тим, хто стояв на перешкоді “праведній” боротьбі за соціальну справедливість, а історія була переписана як боротьба сил добра та сил зла, сил світла та сил темряви. Р. Скрутон вважає, що подібне “маніхейське” бачення і досі присутнє в шкільних програмах та засобах масової інформації. Подібна моральна та логічна асиметрія автоматично приписала “лівим” монополію на володіння моральною чеснотою та науковою істиною.

Р. Скрутон зазначає, що на сьогоднішній день “нові ліві” відкинули марксистську революційну парадигму на користь бюрократичних процедур та інституціоналізації “культури загального добробуту”. Цілі визволення та соціальної справедливості залишаються в силі, але їх досягнення тепер відбувається через законодавство, комітети, урядові комісії, що уповноважені ліквідувати джерела дискримінації [65, р. 13].

Р. Скрутон вважає, що причиною успіху та популярності численних “лівих” ідей була трансформація лексикону політики, створення так званої “новомови” (термін належить Дж. Орвеллу), коріння якої проростає з теорій К. Маркса. Особливістю даного лексикону є те, що він спрощує політичну реальність, використовуючи зручні ярлики для позначення друзів та ворогів і для драматизації конфлікту між ними. Спочатку, зазначає Р. Скрутон, ці ярлики використовувалися для того, щоб заклеїти ворогів всередині та виправдати їхнє виключення: вони були ревізіоністами, ухильниками, утопічними соціалістами, соціальними фашистами тощо. Розкол між більшовиками та меншовиками, що стався після II з’їзду Російської соціал-демократичної робітничої партії в 1903 р. резюмував цей процес:

сфабриковані слова, що були кристалізацією брехні, оскільки меншовики насправді були більшістю, увійшли в мову політики та мотиви комуністичної еліти. Власне успіх у маргіналізації та засудженні опонентів зміцнив переконання комуністів про те, що реальність можна змінювати, змінюючи слова. Можна створити пролетарську культуру, винайшовши слово “пролеткульт”; можна сприяти падінню вільної економіки, вигукуючи “криза капіталізму” і т. д. “Новомова” переформатовує політичний ландшафт, розділяючи його незвичними способами, що дозволяє легко відкинути як ілюзію реальність, в якій ми живемо [65, р. 14].

Роджер Скрутон вказує, що “новомова” виникає там, де головна мета мови, тобто опис реальності, замінюється на альтернативну мету – утвердження влади над нею. Саме тому Р. Скрутон відкидає “народницький” характер “лівих” рухів і стверджує, що всі їх революції були виключно реалізацію владних амбіцій певних елітарних груп, що жодним чином не враховували справжні інтереси працюючого класу [49].

“Новомова” уникає логічних раціональних аргументів. Постійне використання нею абстракцій супроводжується повним ігноруванням природи людини. Їхні свобода вибору, права та обов’язки, як зауважує Р. Скрутон, “є перешкодами для сумлінних революціонерів, які борються за реалізацію п’ятирічного плану”. Невпинне використання абстракцій зумовлює те, що “новомова” зображує світ в якості постійного розвитку, в якості боротьби сил прогресу із силами реакції. Таке уявлення немає нічого спільного з політикою, основними завданнями якої виступають переговори, досягнення компромісу, встановлення мирної координації з людьми, що є прихильниками різних проектів суспільного розвитку [65, р. 16].

Тому консерватори, згідно з Р. Скрутоном, вважають абстрактні ідеї неминуче руйнівними, оскільки вони підривають повільну та наполегливу роботу справжньої політики, завданням якої є переговори та компроміс між людьми, чий інтереси ніколи не будуть збігатися. Це не означає, що

консерватори з недовірою ставляться до будь-яких ідеалів. Для консерватора головним є захист громадянського суспільства, підтримання автономних інститутів та захист громадян проти зловживань владою. З цієї точки зору, корінням політики є прив'язаність до певного способу життя та його захист [73].

Абстрактна “новомова”, наголошує Р. Скрутон, виключає дискурс, що лежить в основі людських взаємостосунків. Поняття справедливості в “новомові” є не справедливістю індивідуального взаємospілкування, це “соціальна справедливість”, вид справедливості, що неминуче передбачає позбавлення індивідів речей, які вони набули в результаті чесної торгівлі на ринку. Адже, відповідно до “лівих” поглядів, урядування є мистецтвом захоплення та подальшого перерозподілу речей, на які нібито усі громадяни мають право. Це не сумісне з консервативним уявленням про урядування, яке є “вираженням наперед існуючого соціального порядку, що сформований нашими вільними домовленостями та нашою природною схильністю притягувати себе та сусідів до відповідальності”.

В той час як консерватори говорять про владу, уряд та інститути, мислителі “лівиці” говорять про силу та панування. Тому “новомова” зображує політичний процес як постійну боротьбу, що ховається за вигадками про легітимність та лояльність. Тому будь-які вільні асоціації, приватні ініціативи, успадковані звичаї чи інститути є всього лише маскуванням справжньої влади. Мета – здобути владу, вивільнити пригнічених, перерозподілити суспільне багатство відповідно до вимог плану. На думку Р. Скрутона, поняття “матеріальні сили”, “антагоністичні виробничі стосунки”, “ідеологічна надбудова” (К. Маркс), правляча “епістема”, “структури панування” (М. Фуко), “великий Інший” (Лакан, Жижек) є “містифікуючими технічними засобами, що мають на меті вилючити реальність з нашого звичайного людського розуміння”. Потрібно вивести соціальний світ за рамки політики та створити враження, що жодного іншого варіанту вирішення наших

конфліктів немає, крім тотальної трансформації, тотальної революції [65, р. 261].

Роджер Скрутон вважає, що в основі подібних поглядів лежить ідеологія ресентименту. Ресентименту по відношенню до тих, хто знаходиться при владі. Цей ресентимент раціоналізується та посилюється доказом того, що власники власності формують “клас”. Відповідно до цієї теорії, клас буржуазії має спільну моральну ідентичність, спільний та систематичний доступ до важелів влади та спільні привілеї. Більше того, все це здобувається шляхом “експлуатації” пролетаріату, який не має чого втрачати, окрім своєї праці, і який тому буде обдурений своєю справедливою відплатою. На думку Р. Скрутона, прихід до влади ресентименту означає смерть політики. Тому що мета останньої – “не висловлювати ресентимент, а стримувати і заспокоювати його” [31, с. 334].

У зв’язку із вищезазначеним варто декілька слів сказати про ресентимент та його роль в політиці.

Як правило, поняття “ресентимент” аналізується в морально-етичному та аксіологічному ключі. В науковий обіг цей термін був введений Ф. Ніцше і був використаний ним в роботі “До генеалогії моралі” для критики моралі сучасного йому суспільства. З французької цей термін перекладається як обурення, мстивість, що виникає у слабких людей (рабів) до людей, які займають вище соціальне становище, на основі відчуття власної неповноцінності. За Ф. Ніцше, формування ресентименту передуює усвідомлення індивідом свого низького становища в соціумі. Це усвідомлення сприяє формуванню сорому, відчаю, потім з’являється злість. Постійне повернення індивіда до негативних емоцій сприяє формуванню заздрості, ненависті, що потім перетворюється у бажання помсти. Окремі дослідники серед причин виникнення ресентименту виокремлюють наступні: соціальна диференціація суспільства, соціальна незадоволеність суб’єктів, що може бути

викликана соціальною несправедливістю, соціальна дезорганізація, маргіналізація, ізоляція та особиста невлаштованість [20].

Ресентимент в політичному плані виникає там, де існує відчутний розрив між суспільним положенням, що визначається правовими нормами, певної соціальної групи, з одного боку, та її фактичною і реальною владою – з іншого. Тобто ресентимент існує в ситуації неспівпадіння нормативних (статусних) посягань зі ступенем фактичної участі у владі. Як зазначає І. Ісаєв, “неспівпадіння нормативного та реального, цих двох найважливіших складових буття володарювання, породжує спочатку сильну внутрішню напруженість, що потім переходить в пасивність та нейтралізацію: нереалізовані правові та статусні можливості спонукають до повної трансформації першопочаткових цілей та цінностей, і ті й інші скоро приходять до плану свого ілюзорного існування, формуючи певне ідеальне середовище, в якому народжуються якісно нові уявлення” [19, с. 96].

В контексті застосування терміну “ресентимент” Р. Скрутоном цікавою є думка М. Шелера, який, аналізуючи причини ресентименту, помітив, що чим довшим є соціальне пригнічення, від якого страждає конкретна особистість чи соціальна група, тим меншою є їх можливість вивільнити необхідні ресурси та сили для практичної зміни свого становища і тим скоріше воно вироджується у позбавлену будь-яких позитивних цілей критику існуючого. Ця “ресентиментна” критика критикує не для того, щоб усунути існуюче зло, а для того, щоб мати можливість висловитися.

Розглядаючи “ліві” ідеї Жана-Поля Сартра та їх вплив на політичне й інтелектуальне життя Франції, Р. Скрутон виходить з аналізу філософського підґрунтя його теоретичної спадщини. Він зазначає, що в основі світобачення Ж.-П. Сартра, зокрема його ідей свободи та Іншого, лежить гегелівське трактування ідентичності свободи і самосвідомості та діалектика суб’єкта й об’єкта. Для Гегеля, пояснює Р. Скрутон, процес, під час якого ми приходимо до повного усвідомлення себе як суб’єктів та процес, під час якого ми

усвідомлюємо нашу свободу є одним і тим. Ми приходимо до знання себе через соціальний процес, в якому “Я” зустрічається та бореться з “Іншим”, чия воля, конфліктуючи з моєю, штовхає мене до усвідомлення “Іншого” в собі. Як зазначає Т. Алексеева, з цієї гегелівської тези консерватори роблять висновок про те, що самоідентифікація людини детермінується культурою [1, с. 225].

Однак, у Ж.-П. Сартра подібні ідеї набувають дещо іншого вигляду, ключове місце там займає бачення радикальної свободи та самостворюваного індивіда, суб’єкт перетворюється на центр світобудови. Цим пояснюється абсолютизація Ж.-П. Сартром свободи, перетворення її на єдиний достовірний факт реальності, свідчення людської автентичності. Подібну апологію свободи вперше можна прослідкувати у творі “Нудота”. Головний герой Рокантен переживає досвід нудоти під час зіткнення з дійсністю, стверджуючи власне “Я” свободи та самосвідомості. Р. Скрутон говорить, що його огида – це відмова належати оточуючій дійсності. Поступово ця огида набуває більш конкретних форм і спрямовується на буржуазію. Норми буржуазного світу, його мораль, звичаї, традиції для головного героя стають свідченням зреченої свободи. Таким чином, Ж.-П. Сартр утверджує свободу як єдину справжню реальність, як абсолютний фундамент особистого життя. Оскільки значення оточуючого світу залежить від суб’єкта, то з цієї позиції прийняти будь-яку систему зовнішніх норм чи правил – означає втратити свободу. Цей культ автентичності в політичному сенсу означає опозицію до всього “іншого”, до оточуючої дійсності. Тому екзистенціалістський антигерой не визнає ні авторитету, ні легітимності.

Не дивно, стверджує Р. Скрутон, що філософська позиція Ж.-П. Сартра перетворює його на прихильника марксизму. На його думку, марксизм володіє всіма необхідними рисами, що відповідають світогляду Ж.-П. Сартра. Серед цих рис Р. Скрутон виокремлює наступні: 1) марксизм є філософією опозиції, що проникнута квазірелігійною зневагою до буржуазного порядку; 2)

марксизм пропонує тотальне рішення та обіцяє нову реальність, що відповідає ідеальному уявленню про себе, іншими словами, марксизм руйнує реальність на користь ідеї; 3) марксизм пропонує спільноту майбутнього, що відповідає вимогам екзистенціальної свободи, “повний комунізм” як “царство цілей” І. Канта [65, р. 84-85].

Аналізуючи історію французьких “лівих” ідей Р. Скрутон зазначає, що протягом всього періоду історичного розвитку французьким “лівим” були притаманні дві характерні риси: ворожість та революційний запал. Розчарування реальністю та бажання знищити її в ім’я утопії, тотальної абстрактної ідеї (як у Ж.-П. Сартра) супроводжують прихильників “лівих” поглядів у Франції від якобінців і до наших днів. Підсумовуючи аналіз ідей Ж.-П. Сартра, Р. Скрутон вказує, що антибуржуазна риторика Ж.-П. Сартра, його підтримка радянських, кубинських, в’єтнамських революціонерів, французької комуністичної партії змінила дискурс та порядок денний післявоєнної французької філософії, слугувала джерелом натхнення для Р. Барта, М. Фуко, Ж. Лакана. Р. Скрутон не заперечує літературного таланту Ж.-П. Сартра, але зазначає, що Франція й досі не оговталася від інтелектуальної спадщини цього філософа, яка призвела до руйнування християнської культури та французької національної ідеї, а також сприяла утвердженню в цій країні соціалізму [31, с. 334].

Інше важливе місце у критиці ідей лівого політичного спектру займає питання розрізнення держави та громадянського суспільства. Р. Скрутон стверджує, що у концепціях “лівих” мислителів усі повноваження громадянського суспільства приписані, експліцитно чи імпліцитно, державі або “класу”, який це контролює. Тому всі вільні асоціації, приватні ініціативи належать до правлячої “гегемонії” (як у А. Грамші) чи до “ідеологічного апарату держави” (як у Л. Альтюссера). Для “лівих”, на думку Р. Скрутона, будь-який інститут громадянського суспільства є “завжди вже” політичним, тому закриття приватних шкіл, націоналізація промисловості, конфіскація

приватної власності, чи навіть заборона куріння в барах не є зловживанням з боку влади. Р. Скрутон говорить, що “таке тотальне бачення “лівих” не здатне відокремити державу та громадянське суспільство та нездатне зрозуміти, що життєві цілі з’являються з наших вільних асоціацій, а не з примусової дисципліни егалітарної еліти, натхненною чи ні Альтюссером та Грамші” [65, р. 267].

Варто зазначити, що інститути громадянського суспільства, інститути як автономні суб’єкти займають чільне місце в консервативній теорії. Саме цей пункт консерватори розглядають як межу, що відокремлює їх від тоталітаризму, адже відповідно до тоталітарної доктрини, стверджують консерватори, жоден інститут не може бути автономним по відношенню до держави. Тому сучасні консерватори підтримують принцип розподілу влади як найкращий засіб забезпечення єдності правління та індивідуальної свободи, а також автономності інститутів-суб’єктів [1, с. 232]. На думку Р. Скрутона, інститути, створені без державного дозволу, виконують посередницьку роль та захищають громадян від найгірших видів диктатури.

З даними аргументами тісно пов’язана критика Р. Скрутоном понять класу та класового конфлікту у межах “лівої” методологічної парадигми. На його думку, їх використання призводить до ліквідації юридичної відповідальності як такої. Розглядаючи клас в якості повноцінного агента політичних змін, “ліві” обґрунтовано стверджують, що буржуазія виступає як клас пригнічення пролетаріату, тому відплата за ці дії не лише виправдана, але й заслужена. Колективна діяльність передбачає колективну відповідальність, що, твердить Р. Скрутон, логічно призводить до таких явищ як Гулаг. В той же час відповідальність з держави та партії знімається. Світ комунізм був світом безособового панування, де влада належала партії, що ніколи не могла відповісти за свої дії чи навіть бути звинуваченою в чомусь. Комуністична партія, вважає Р. Скрутон, була структурою, чії колективні рішення не

підлягали жодному закону та не відповідали ніяким людським намірам, крім власних.

Розгляд існуючих суспільних відносин у термінах класової боротьби призводить до того, що юридична незалежність розглядається “лівими” як один із інструментів панування, функціональній пристрій, завдяки якому влада правлячого класу зберігається під ідеологічною вигадкою справедливості. Тому мислителі лівого політичного спектру не бачили жодної між “верховенством Партії та верховенством права”. Натомість, зауважує Р. Скрутон, юридична відповідальність, верховенство права, що є невід’ємними складовими романської та англосаксонської правових систем, необхідні, оскільки забезпечують умови політичної свободи. Так, без верховенства права опозиція немає гарантій безпеки, а де опозиція незахищена, там вона зникає. Тому консерватори так багато уваги приділяють представницьким інститутам та законодавству, захищають автономні інститути та наголошують на відповідальності уряду перед законом і перед громадянами [65, р. 270-273].

Окрім того, говорить Р. Скрутон, класова парадигма зводить нанівець можливість будь-яких політичних дискусій. Вона проявляється у зневажливому ставленні “лівих” до ідеологічних опонентів, які, як правило, зображуються в якості класового ворога. Це “фальшиві інтелектуали” за Ж.-П. Сартром, особи, чії думки, за словами С. Жижека “є нікчемною софістичною вправою, псевдотеоретизацією”. Зрозуміло, твердить Р. Скрутон, що такий ворог не може бути об’єктом переговорів чи компромісу.

Р. Скрутон зазначає, що терміни “емансипація”, “рівність”, “соціальна справедливість” у працях “лівих” мислителів перебувають у сфері абстракцій та рідко піддаються серйозній експертизі. Ці терміни не використовуються для опису уявного соціального порядку, що відповідав би прагненням “лівих”, натомість їм надано суто негативного значення, тобто вони використовуються виключно для засудження існуючих інститутів чи викриття недосконалих суспільних практик. Не заперечуючи того, що часто критика з боку “лівих” є

виправданою, Р. Скрутон говорить, що самі “ліві” мислителі пропонують суспільство, в якому все, що робить суспільство можливим, зокрема закон, власність, звичаї, ієрархія, сім’я, переговори, інститути, є усунутим. Така “революційна практика” обмежується виключно роботою деконструкції, не маючи ні сили, ні бажання уявити собі в конкретних термінах ціль, до якої вона прагне. Єдиною альтернативою “лівих”, підсумовує Р. Скрутон, є утопія.

Спільним для всього комплексу ідей лівого політичного спектру, незважаючи на те, що виражені вони можуть бути різними способами, на думку Р. Скрутона, є два твердження: 1) те, що капіталістичне суспільство засноване на владі та панування; 2) те, що капіталістичне суспільство призводить до “комодифікації”, “уречевлення”, зведення людей до речей. Оскільки приватна власність пов’язана з владою, після атак на капіталізм з боку “лівих” лунають заклики до “безвладного” суспільства. Але це неможливо, говорить Р. Скрутон, адже суспільство, в якому люди взаємодіють між собою, конкурують та суперничають неминуче передбачає владу та урядування. Тому ми повинні прагнути не усунення влади, а встановлення узгодженої влади та вироблення спільної концепції справедливості. Намагання ж побудувати суспільство без інститутів, соціальний порядок без панування обов’язково призводить до нового типу панування. Оскільки зерна нової структури влади присутні в організації, що є необхідною для насильницького повалення старої структури, про що свідчить “залізний закон олігархії” Р. Міхельса [65, р. 264].

Р. Скрутон погоджується з “лівими” мислителями щодо їх критики суспільства споживання та консюмеристської культури загалом. Але, посилаючись на Канта, Гегеля, Арістотеля та О. Вайлда, зазначає, що проблема “уречевлення”, невпинного споживання матеріальних благ перебуває поза політичним вирішенням. Не політична система, чи економічний порядок повинні вирішувати питання належного, чесного та гідного людини способу життя. Проблема консюмеризму належить до

сфери морально-духовних проблем і тому її вирішення пов'язано з культурою та релігією.

Варто зазначити, що погляди Р. Скрутона щодо ідей лівого політичного спектру мають багато спільного з критикою “лівої” ідеології Р. Арона, викладеної ним у праці “Опіум інтелектуалів”. Р. Арон детально аналізує такі поняття лівого політичного спектру, як “пролетаріат”, “революція” і приходять до висновку, що за своєю природою вони є утопічними, міфологічними. Так, міф про пролетаріат, вважає Р. Арон, бере свій початок від юдео-християнських поглядів про обраність. Пролетаріат розглядається як інструмент досягнення спасіння, вивільнення людства. Самі ж марксистсько-комуністичні погляди трактуються Р. Ароном в якості “секулярної релігії”. Філософ зазначає, що засобами протидії утопічним та загрозливим проектам є прийняття плюралізму ідей та філософська рефлексія щодо майбутнього [34, с. 30-31].

Р. Скрутон, подібно до Р. Арона, також вважає, що вся негативна критика “лівих”, оспівування ними ідеалів визволення та соціальної справедливості витікає зі звичайної релігійної потреби, що глибоко закорінена у людському виді. Захищати абстрактного бога рівності набагато приємніше, аніж бути прихильником конкретної форми соціального компромісу. Тому реальність зводиться до фрагменту старої “тегемонії”, засуджується як фетиш чи симулякр. Як казав С. Жижек, реальність є ілюзією, а ті, хто прагне її захистити, не існують.

Крім мислителів лівого політичного спектру, Р. Скрутон також критикує британських політиків лівого спрямування. На його думку, керівництво Лейбористської партії винне в дезінтеграції британського суспільства, посиленні ролі державних інститутів та державного втручання і, відповідно, послабленні громадянського суспільства, перешкоджанні приватним ініціативам та благодійним проектам. Ми вже згадували цю проблему “розколотої Британії” та її вплив на формування ідеології “великого

суспільства” Д. Камерона. Самого Джереми Корбіна, лідера Лейбористської партії з 2015 по 2020 р., Р. Скрутон звинувачував у впровадженні марксистської рівності, підвищенні оподаткування, переслідуванні багатих та успішних членів суспільства і відсутності позитивної програми бачення майбутнього [31, с. 335].

В контексті консервативної цінності відповідальності ми уже згадували критику Р. Скрутоном сучасної системи соціального забезпечення. На його думку, система соціального забезпечення загалом має в собі два серйозні недоліки: 1) створює новий клас залежних від системи соціальної допомоги, відповідно, тих, хто втратив усі стимули жити в інший спосіб. Тим паче, система соціальних виплат таким чином сконструйована, що будь-яка спроба уникнути її через працевлаштування веде радше до втрати, аніж до приросту сімейного прибутку; 2) система соціального забезпечення має відкритий бюджет. Її кошти постійно зростають: безкоштовне медичне забезпечення призводить до все зростаючих витрат на медичне обслуговування в кінці життя і також до пенсійних зобов’язань, які не можуть бути виконані коштами існуючого бюджету. В результаті, уряди все більше запозичують з майбутнього, закладаючи кошти ненароджених на користь живих, відповідно, державний борг збільшується, а це може призвести до економічної кризи [66, р. 53-55].

Проте, подібна критика Р. Скрутоном ідей лівого політичного спектру не означає цілковитого заперечення ним таких філософських систем як марксизм чи неомарксизм. Спільність між ними та культурним консерватизмом полягає у запереченні ліберального підходу до людини як до автономного індивіда і носія певних абстрактних прав, використання принципу історизму при аналізі політичних явищ та відкиданні моделі суспільного договору.

Таким чином, в даному розділі визначено, що ідеї лівого політичного спектру об’єднуються наголосом на визволенні та соціальній справедливості,

критиці капіталізму та консюмеризму, а також відсутністю конкретних позитивних політичних програм. Наголошено, що причиною консервативної критики цих ідей з боку Р. Скрутона є їх суперечливість, абстрактний, утопічний та ресентиментний характер. Розглянуто різницю між розумінням понять політики та політичного консерваторами, з одного боку, та представниками лівого політичного спектру, з іншого. Проаналізовано сутність поняття “новомова”, яке, на думку Р. Скрутона, є невід’ємною складовою лівого політичного дискурсу. З’ясовано спільні риси між культурним консерватизмом та марксизмом.

## Висновки

В ході проведеного дослідження було з'ясовано, що консерватизм належить до тієї ідеології, теоретики та представники якої, апелюючи до імперативу практичної політики, або заперечують наявність детально розробленої доктрини, або надають своїм програмам та ідейно-політичним установкам доволі розпливчатої форми. Цим пояснюється різноманіття національних варіантів та відтінків консерватизму. При цьому визначено, що консерватизм не можна зводити до прагматизму чи опортунізму, оскільки йому притаманні чіткі концептуальні принципи та засади. Було проаналізовано головні різновиди та історичну еволюцію консервативної ідеології.

В ході вивчення еволюції британського консерватизму виявлено, що він характеризується надзвичайною гнучкістю та адаптаційною здатністю. Теоретичні підвалини британського консерватизму були закладені Е. Бьорком у праці “Розмірковування про революцію у Франції”. Дана праця містить набір принципів, які вважаються базовими для консерватизму як ідейно-політичної течії. Найголовнішими з них є: положення про органічний розвиток суспільства; положення про ієрархічність суспільства; необхідність сильної держави як гаранта суспільної свободи; непорушність таких цінностей, як традиція, релігія, свобода та рівність перед законом. Наступним етапом розвитку консерватизму у Великій Британії є романтичний консерватизм з притаманною йому ідеалізацією минулого як періоду суспільної стабільності та гармонічних відносин між різними соціальними групами. Вагомий внесок в теорію та практику консерватизму, модернізацію Консервативної партії здійснив Бенджамін Дізраелі. Він вважається одним із теоретиків соціального торизму, творцем ідеї національної партії. Концепція торійської демократії Б. Дізраелі передбачала три основні принципи: патріотизм, імперіалізм та соціальний реформізм. Міжвоєнний та післявоєнний періоди в розвитку консерватизму у Великій Британії отримав назву “нового консерватизму”. Він

характеризується включенням до консервативної ідеології елементів колективізму та лібералізму та прийняттям Консервативною партією лейбористської моделі державно-регульованої економіки. Надалі економічна криза, серйозні економічні та соціальні зміни, викликані НТР призвели у 70-80-х рр. ХХ ст. до явища так званої “консервативної хвилі” – підйому консервативних настроїв, що забезпечило прихід до влади консервативних урядів. У межах “консервативної хвилі” виокремлюється напрям культурного консерватизму, представником якого є Роджер Скрутон. Теоретики культурного консерватизму (у Великій Британії це члени групи Солсбері) виступають за відновлення класичної консервативної традиції та підкреслюють значимість культурних факторів для розвитку суспільства. З’ясовано, що в межах британського консерватизму домінуючими є дві основні течії: традиціоналістська та ліберальна.

Визначено, що роль та місце консервативних політичних цінностей у концепції Роджера Скрутона обумовлені його трактуванням природи людини та суспільства. Консерватизм, відповідно до політичної концепції Р. Скрутона, ґрунтується на передумові про існування безперервного та наперед заданого соціального устрою, що складається з інститутів, звичаїв, традицій, спільної культури. Тому Р. Скрутон підкреслює особливу роль культурних об’єктів, поширених у суспільстві моделей та практик як підґрунтя соціальної та політичної стабільності суспільства та головних елементів самоідентифікації індивідів. Подібна позиція на перший план у системі консервативних політичних цінностей висуває національну ідентичність та соціальну спадкоємність. У цьому контексті проаналізовано відношення Р. Скрутона до Brexit та енвайроменталізму. З’ясовано, що незважаючи на спільність консерватизму та постмодернізму в плані критичного відношення до просвітницького, раціоналістичного оптимізму, недовіри до тотальних метаідеологій, консервативна ідеологія не має нічого спільного з притаманними постмодернізму історизмом та релятивізмом, адже

стверджує універсальність цінностей, проте додає, що реалізація їх має відбуватися поступово та залежати від історичних обставин (так званий парадокс консерватизму).

Проаналізовано, що ключова роль культури у самоідентифікації індивідів пояснює несприйняття Р. Скрутоном індивідуалізму та свободи в ліберальному розумінні як самодетермінації суб'єкта. Тому концепція свободи не займає значного місця у консервативних поглядах Р. Скрутона. Цінність свободи є підпорядкованою іншій вищій цінності – урядовій владі, яка покликана забезпечувати порядок, в рамках якого й відбувається реалізація свободи. На противагу свободі консерватизм висуває цінність відповідальності. Подібним є ставлення Р. Скрутона до концепції прав людини, яка критикується ним за надто абстрактний, нечіткий та декларативний характер. Важливе місце у політичній теорії консерватизму Р. Скрутона займає захист цінностей соціальної ієрархії, чи антигегалітаризму, сім'ї, власності, релігії.

Визначено, що критика ідей лівого політичного спектру Р. Скрутоном обумовлена консервативним баченням сутності політики та політичного. З точки зору Р. Скрутона, завданням політики виступають переговори, компроміси, домовленості між людьми, чиї інтереси ніколи не будуть збігатися. Корінням політики для консерватора виступає принцип “конкретні люди в конкретному місці”, тому всі розмови про ті чи інші політичні принципи та ідеали мають значення лише в контексті певної історичної чи сучасної спільноти. Звідси випливає несприйняття консерваторами абстрактних схем та ідеалів, що лежать в основі привабливих теорій мислителів лівого політичного спектру.

У своїх працях Р. Скрутон розглядає ідеї таких мислителів лівого політичного спектру, як Антоніо Грамші, Жан-Поль Сартр, Ерік Гобсбаум, Мішель Фуко та ін. Він стверджує, що спільним для всього комплексу “лівих” ідей є їх акцентування на суперечливих ідеалах визволення (емансипація від

“структур”) та соціальної справедливості (всеоб’ємна перебудова суспільства для подолання та заперечення будь-яких привілеїв, ієрархій чи нерівного розподілу благ), критика капіталізму та консюмеризму, а також відсутність позитивної програми модернізації суспільства. Джерелом подібних “лівих” ідей, на думку Р. Скрутона, є ідеологія ресентименту.

З’ясовано, що причиною успіху та популярності численних “лівих” ідей Р. Скрутон вважає трансформацію лексики політики, створення так званої “новомови” (термін Дж. Орвелла), метою якої є не відповідність реальності чи об’єктивний її опис, а ствердження влади. Підкреслено, що, з точки зору консерватизму Р. Скрутона, трактування “лівиими” мислителями поняття політичного нівелює значення громадянського суспільства та верховенства права. Підкреслено відмінності між консерватизмом та різними модифікаціями ідей лівого політичного спектру. Наголошено на подібності, що існує між культурним консерватизмом та марксизмом.

### Список використаних джерел

1. Алексеева Т. А. Современные политические теории. Опыт Запада: курс лекций. Москва : Российская политическая энциклопедия, 2000. 479 с.
2. Ананьева Е. В. Брекзит: причины, политический фон, последствия. Контуры глобальных трансформаций: политика, экономика, право. 2017. Т. 10, № 6. С. 98-119. URL: <https://www.ogt-journal.com/jour/article/view/261/259#>
3. Апехтин В. В. Политическая философия современного британского консерватизма : автореф. дис. ... канд. философ. наук : 09.00.10. Санкт-Петербург, 1998. 24 с.
4. Бевз Т. Консервативні партії сучасної України: традиція чи модернізація. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. Вип. 2, № 58. С. 85-96. URL: [http://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/bevz\\_konservatyvni.pdf](http://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/bevz_konservatyvni.pdf)
5. Бёрк Э. Правление, политика и общество. Сборник. Москва : КАНОН-пресс-Ц, Кучково поле, 2001. 480 с.
6. Берк Э. Размышления о революции во Франции. Москва : “Рудомино”, 1993. 144 с. URL: <http://www.politnauka.org/library/classic/berk.php>
7. Бініон М. Британський консерватизм: історія успіху. Український тиждень. 2012. URL: <https://tyzhden.ua/World/45552>
8. Гаджиев К. Консерватизм в современном мире: кризис или возрождение? Власть. 2013. С. 63-67. URL: <https://www.jour.isras.ru/index.php/vlast/article/view/2221/2069>
9. Гантінгтон С. Консерватизм як ідеологія // Консерватизм: Антологія. 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ, 2008. С. 122-142.
10. Гарбузов В. Н. Консерватизм: ценности, идеи, политика. URL: [http://izd.pskgu.ru/projects/pgu/storage/metami/metami01/metami01\\_09.pdf](http://izd.pskgu.ru/projects/pgu/storage/metami/metami01/metami01_09.pdf)
11. Глазков Н. С. Значение дистинкции воображения и фантазии для консервативной идеологии: философия Роджера Скрутона. Вестник

- РУДН. Серия: Философия. 2017. Т. 21, № 4. С. 592-601. URL: [https://elibrary.ru/download/elibrary\\_32205921\\_27003762.pdf](https://elibrary.ru/download/elibrary_32205921_27003762.pdf)
12. Глазков Н. С. Консервативное воображение Роджера Скрутона. Философские науки. 2018. № 12. С. 114-126. URL: <https://www.phisci.info/jour/article/view/2422/2276>
13. Глазков Н.С. Консервативная критика утопии в работе Роджера Скрутона “Полезьа пессимизма или опасность ложной надежды” // Сборник материалов Всероссийской научной конференции с международным участием. Москва, 2017. Т. 1. С. 61-79.
14. Гордієнко М. Процес еволюції та політичні перспективи ідеології консерватизму. Політичний менеджмент. 2007. № 5. С. 46-59. URL: [http://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/hordiienko\\_protses.pdf](http://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/hordiienko_protses.pdf)
15. Грабарь Я. Идеология “большого общества”: старый новый консерватизм Дэвида Кэмерона // Мировая экономика и международные отношения. 2017. Т. 61, № 2. С. 33-43. URL: [https://www.imemo.ru/jour/meimo/index.php?page\\_id=1248&file=https://imemo.ru/files/File/magazines/meimo/02\\_2017/33-43Grabar.pdf](https://www.imemo.ru/jour/meimo/index.php?page_id=1248&file=https://imemo.ru/files/File/magazines/meimo/02_2017/33-43Grabar.pdf)
16. Єрмоленко В. Плинні ідеології. Ідеї та політика в Європі XIX-XX століть. Київ : Дух і Літера, 2018. 480 с.
17. Жирнов Н. Ф. История политической мысли: консерватизм. Учебное пособие для бакалавриата и магистратуры. Москва : Издательство Юрайт, 2019. 202 с. URL: <https://www.biblio-online.ru/book/istoriya-politicheskoy-mysli-konservatizm-429142>
18. Запускалов А. М. “Культурный консерватизм” Р. Скрутона: возврат к традициям // Дні науки філософського факультету. Київ, 2014. Ч. 3. С. 154-156.
19. Исаев И. А. Господство. Очерки политической философии. Москва : Норма, 2008. 352 с.

20. Исаченко Н. Н. Ресентимент как социальное явление современного общества. 2018. URL: [http://dom-hors.ru/rus/files/arhiv\\_zhurnala/fik/2018/4/philosophy/isachenko.pdf](http://dom-hors.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/fik/2018/4/philosophy/isachenko.pdf)
21. Киссинджер Г. Пределы универсализма: о консерватизме Бёрка. 2012. URL: <http://gefter.ru/archive/5434>
22. Кияниця Л. Л. Трансформації “правої” та “лівої” парадигм у сучасному політичному дискурсі: глобально-історичний контекст. Молодий вчений. 2017. № 10. С. 754-759.
23. Комаров А. Н. Особенности генезиса и формирования консерватизма в странах Европы. Вестник СФУ. 2015. № 3. С. 31-41. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-genezisa-i-formirovaniya-konservatizma-v-stranah-evropy/viewer>
24. Консерватизм как течение общественной мысли и фактор общественного развития (Материалы круглого стола). Политические исследования. 1995. №4. С. 33-60.
25. Кручинина Н. А. Британские политические традиции: либерализм, консерватизм, социализм : курс лекций. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2014. 168 с.
26. Кулагина Е. Г. Идеологические основания экологической культуры (на примере консерватизма). Казанский педагогический журнал, 2015. № 4-1. С. 182-186.
27. Кулешов О. В. Проблема цінностей в сучасному консерватизмі. Вісник Черкаського університету. 2014. № 31. С. 21-28.
28. Кучменко Е. М. Історичний огляд консерватизму в сучасному світі. Наукові записки. Т. 18. Історичні науки. 2000. С. 81-84. URL: [http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/9947/Kuchmenko\\_I\\_storychnyy\\_ohlyad\\_konservatyizmu.pdf?sequence=1&isAllowed=y](http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/9947/Kuchmenko_I_storychnyy_ohlyad_konservatyizmu.pdf?sequence=1&isAllowed=y)
29. Лютий Т., Ярош О. Ідеологія: матриця ілюзій, дискурсів і влади. Київ : НаУКМА, 2016. 200 с.

- 30.Макаренко Б. И. Консерваторы о консерваторах. Политические исследования. 2017. № 1. С. 183-191. URL: <https://www.politstudies.ru/files/File/2017/Makarenko.pdf>
- 31.Мельник А. Консервативний погляд: публіцистика Роджера Скратона у тижневику “The Spectator”. Вісник Львівського університету. Львів, 2018. С. 327-340.
- 32.Мусихин Г. И. Консерватизм в поисках идентичности: от либертарианства к постмодернизму? Исторические Исследования. Журнал Исторического факультета МГУ имени М. В. Ломоносова. 2016. №5. С. 70-77. URL: <https://publications.hse.ru/mirror/pubs/share/folder/qkgbsw5bj0/direct/198394158>
- 33.Мусихин Г. И. Очерки теории идеологий. Москва : Изд. дом Высшей школы экономики, 2013. 288 с.
- 34.Новічкова О. С. Критика лівих ідеологій та її деконструкція в праці Реймона Арона “Опіум інтелектуалів” (1955). Магістеріум. Вип. 58. Політичні студії. 2014. С. 29-33. URL: [http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3291/Novichkova\\_Krytyka\\_livykh\\_ideolohii.pdf?sequence=1&isAllowed=y](http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3291/Novichkova_Krytyka_livykh_ideolohii.pdf?sequence=1&isAllowed=y)
- 35.Робин К. Реакционный дух. Консерватизм от Эдмунда Бёрка до Сары Пэйлин. Москва : Ист. Института Гайдара, 2013. 312 с.
- 36.Руткевич А. М. Что такое консерватизм? Москва : Университетская книга, 1999. 224 с.
- 37.Скратон Р. Авторитет, відданість, традиція // Консерватизм: Антологія. 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ, 2008. С. 621-641.
- 38.Скратон Р. Консервативне сумління // Консерватизм: Антологія. 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ, 2008. С. 431-433.
- 39.Скратон Р. Лібералізм versus консерватизм // Консерватизм: Антологія. 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ, 2008. С. 394-407.

40. Слободян В. Консерватизм як ідеологія державотворення: етапи становлення. Державне управління та місцеве самоврядування. 2015. Вип. 3, № 26. С. 62-71. URL: [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2015/2015\\_03\(26\)/9.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2015/2015_03(26)/9.pdf)
41. Смирнов А. Н. Восток и запад в борьбе за семейные ценности: консерваторы против консерватизма? Вест. Моск. ун-та. Сер. 12. Политические науки. 2014. № 5. С. 75-89. URL: [https://elibrary.ru/download/elibrary\\_23320283\\_13387582.pdf](https://elibrary.ru/download/elibrary_23320283_13387582.pdf)
42. Соловьев А. И. Политология: Политическая теория, политические технологии. Москва : Аспект Пресс, 2003. 559 с.
43. Філософський енциклопедичний словник / Ред. кол.: В. І. Шинкарук, Є. К. Бистрицький, М. О. Булатов та ін. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
44. Хиршман А. Риторика реакции: извращение, тщетность, опасность. Москва : Изд. дом Высшей школы экономики, 2010. 208 с.
45. Шеин С. А. Концепт традиционных ценностей в программе и стратегии британских консерваторов: выборы 2015 и 2017 годов // Вестник Пермского университета. Серия: История. 2018. Т. 43, № 4. С. 22-30. URL: <https://publications.hse.ru/mirror/pubs/share/direct/231550803>
46. Шеин С. А. Политическая стратегия современных британских консерваторов в процессе политико-институциональной трансформации Соединенного Королевства : дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02. Пермь, 2016. 234 с.
47. Шеин С. А. Роль консерватизма в развитии правого популизма в Европе (случай Соединенного Королевства). Мировая экономика и международные отношения. 2020. № 2. С. 34-41. URL: <https://publications.hse.ru/mirror/pubs/share/direct/326506428>
48. Шеин С. А. Современные британские консерваторы и “английский вопрос”. Современная Европа. 2015. № 2. С. 85-93. URL: <http://www.sov-europe.ru/2015/2/shein.pdf>

- 49.Юрченко Е. Знакові постаті сучасного традиціоналізму. 2013. URL:  
<http://bulava.in.ua/yurchenko2.html>
- 50.Andreasson S. Conservatism. Political Ideologies: An Introduction. 2014. P.  
47-70. URL:  
[https://pureadmin.qub.ac.uk/ws/portalfiles/portal/17525826/Andreasson\\_2014\\_Conservatism\\_in\\_Political\\_Ideologies\\_4th\\_ed.pdf](https://pureadmin.qub.ac.uk/ws/portalfiles/portal/17525826/Andreasson_2014_Conservatism_in_Political_Ideologies_4th_ed.pdf)
- 51.Coates D. Roger Scruton and the New Left. URL:  
<https://ru.scribd.com/doc/267090338/Roger-Scruton-and-the-New-Left>
- 52.Haiton R. British conservatism after the vote for Brexit: The ideological  
legacy of David Cameron. 2017. URL:  
<https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1369148117737278>
- 53.Harrison K., Boyd T. Conservatism. Understanding political ideas and  
movements. 2018. URL:  
<https://www.manchesteropenhive.com/view/9781526137951/9781526137951.00013.xml>
- 54.Hayton R. Constructing a new conservatism? Ideology and values.  
Manchester University Press. 2016. URL:  
<http://eprints.whiterose.ac.uk/93430/1/HAYTON%20Constructing%20a%20New%20Conservatism.pdf>
- 55.Heywood A. Political Ideologies. An Introduction. Third edition. 287 p. URL:  
<http://www.retawprojects.com/uploads/politics-ideologies.pdf>
- 56.Jones E. Conservatism, Edmund Burke, and the Invention of a Political  
Tradition, c. 1885-1914. The Historical Journal. 2015. URL:  
[https://www.research.manchester.ac.uk/portal/files/76938227/Emily\\_Jones\\_Conservatism\\_Edmund\\_Burke\\_and\\_the\\_Invention\\_of\\_a\\_Political\\_Tradition.pdf](https://www.research.manchester.ac.uk/portal/files/76938227/Emily_Jones_Conservatism_Edmund_Burke_and_the_Invention_of_a_Political_Tradition.pdf)
- 57.Kirk R. The Cultural Conservatives. The Heritage Foundation. URL:  
<https://www.heritage.org/political-process/report/the-cultural-conservatives>

58. Scruton R. As the left surges back, Marxism's bloody legacy is covered up. *The Spectator*. 2017. URL: <https://life.spectator.co.uk/2017/09/as-the-left-surges-back-marxisms-bloody-legacy-is-covered-up/>
59. Scruton R. Can Europe learn from communism? *UnHerd*. 2019. URL: <https://unherd.com/2019/06/the-lessons-communism-left-europe/>
60. Scruton R. Conservatism and Climate. *Huffington Post*. 2012. URL: [https://www.huffpost.com/entry/conservatism-and-climate\\_b\\_1502761](https://www.huffpost.com/entry/conservatism-and-climate_b_1502761)
61. Scruton R. Conservatism and the conservatory. *National Review*. 2015. URL: <https://eppc.org/publications/conservatism-and-the-conservatory/>
62. Scruton R. Conservatism and the Environment. *Conservative Home*. 2013. URL: <https://www.roger-scruton.com/articles/281-conservatism-and-the-environment>
63. Scruton R. Conservatism. Sir Roger Scruton. URL: <https://www.roger-scruton.com/images/pdfs/Conservatism-POV-1.pdf>
64. Scruton R. Environmentalism starts with loving our own. *The Conservative Online*. 2017. URL: <https://www.roger-scruton.com/articles/416-environmentalism-starts-with-loving-our-own-the-conservative-online-jan-2017>
65. Scruton R. *Fools, Frauds and Firebrands: Thinkers of the New Left*. Bloomsbury Publishing, 2015. 304 p.
66. Scruton R. *How to Be a Conservative*. Bloomsbury Continuum, 2014. 220 p.
67. Scruton R. Identity, Marriage, Family: Our Core Conservative Values have been Betrayed. *The Guardian*. 2013. URL: <https://www.roger-scruton.com/articles/278-identity-marriage-family-our-core-conservative-values-have-been-betrayed>
68. Scruton R. Poverty, the market and the state. *Prospect Magazine*. 2013. URL: <https://www.roger-scruton.com/articles/268-poverty-the-market-and-the-state>

69. Scruton R. Stand up for the real meaning of conservatism. The Spectator. 2014. URL: <https://www.roger-scruton.com/articles/267-stand-up-for-the-real-meaning-of-conservatism>
70. Scruton R. The Meaning of Conservatism. Penguin books, 1980. 207 p. URL: <https://portalconservador.com/livros/Roger-Scruton-The-Meaning-of-Conservatism.pdf>
71. Scruton R. What Trump Doesn't Get About Conservatism. The New York Times, 2018. URL: [https://www.roger-scruton.com/images/pdfs/What\\_Trump\\_Doesnt\\_Get\\_About\\_Conservatism.pdf](https://www.roger-scruton.com/images/pdfs/What_Trump_Doesnt_Get_About_Conservatism.pdf)
72. Scruton R. Where we are. Sir Roger Scruton. URL: [https://www.roger-scruton.com/images/pdfs/Where\\_we\\_are\\_latest.pdf](https://www.roger-scruton.com/images/pdfs/Where_we_are_latest.pdf)
73. Scruton R. Why it's so much harder to think like a Conservative. The Guardian. 2014. URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2014/sep/10/why-its-harder-to-think-like-a-conservative>